

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra Pedagogiky volného času

Diplomová práce

POJETÍ SVOBODY VE VÝCHOVĚ V DÍLECH
J. A. KOMENSKÉHO

Vedoucí práce: PhDr. Bc. Zuzana Svobodová, Ph.D.

Autor práce: Bc. Barbora Žilová

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: 2.

2018

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

20. března 2018

Poděkování

Děkuji vedoucí diplomové práce PhDr. Bc. Zuzaně Svobodové, Ph.D., za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

Úvod	6
1 Život Jana Amose Komenského	7
1.1 Charakteristika doby	9
1.1.1 Co jsme za národ?.....	10
1.2 Komenského náboženský postoj.....	11
1.2.1 Komenského náprava církve.....	13
2 Didaktika, výchova a filosofie výchovy	14
2.1 Pojetí výchovy u Jana Amose Komenského.....	15
2.1.1 Důležitost výchovy	19
2.2 Filosofie výchovy	19
2.2.1 Pansofie.....	22
3 Analýza pedagogicko-didaktických děl Jana Amose Komenského	24
3.1 Informatorium školy mateřské.....	24
3.2 Velká didaktika	27
3.3 Drobnější spisy některé.....	28
3.4 Orbis pictus	32
3.5 Věječka moudrosti	32
4 Analýza teologicko-filosofických děl Jana Amose Komenského	34
4.1 Retuňk proti Antikristu a svodum jeho.....	34
4.2 Pres Boží.....	36
4.3 Listové do nebe.....	37
4.4 Přemýšlování o dokonalosti křesťanské	38
4.5 Nedobytedlný hrad.....	39
4.6 Truchlivý.....	39
4.7 Labyrint světa a ráj srdce	41

4.8 Kšaft umírající matky Jednoty bratrské	43
4.9 Obecná porada o nápravě věcí lidských	43
4.9.1 Pampaedia	47
4.10 Všenáprava	48
5 Pohledy komeniologů	52
6 Pojetí svobody ve výchově v dílech J. A. Komenského	57
6.1 Pojetí svobody ve výchově ve školách	57
6.2 Komenský jako filosof výchovy a jeho pohled na svobodu	58
6.3 Náboženství ve vztahu svobody a výchovy	59
6.4 Shrnutí	60
ZÁVĚR	61
Seznam literatury	62

Úvod

Téma diplomové práce Pojetí svobody ve výchově v dílech J. A. Komenského jsem si vybrala, protože jde o stále aktuální téma. V čem? Není trendem poslední doby nechávat vyrůstat dítě jako individualitu, jako osobnost se svými názory už od mala a s širokými rameny, aby se mohlo protlouci mezi ostatními individualitami? Dnešní uspěchaná doba klade důraz na svobodu, na práva jedince a na svobodné vyjadřování. Výchova je podřízena individualitě. Komenského odkaz školy jako základu lidství přežívá téměř čtyři sta let. Jak on, učitel národů, před tolika lety nahlížel na pojetí svobody ve výchově? Co pro něho znamenala svoboda? Jak chápal výchovu? Jeho myšlenky se vyvíjely spolu s dobou, ve které žil.

Cílem diplomové práce je nahlédnout do myšlenek našeho mistra ars docendi. Jde o snahu pochopit jeho pojetí svobody ve výchově. Důležité je objasnit termíny svoboda a výchova. Komenský živě reagoval na podněty své doby. Neustále bojoval a jeho bojovnost a lačnost po změně mě přivedly k přesvědčení, že v jeho dílech je stále co objevovat.

V prvních kapitolách stručně představím Komenského život a dobu, ve které působil. Pozornost bude věnována pojímům didaktika, výchova a svoboda. Další kapitoly obsahují analýzu vybraných děl Komenského z pohledu tématu práce. Zařadila jsem také pohledy komeniologů na danou problematiku. Především jsem čerpala z prací J. Patočky, R. Palouše a J. Kopeckého. Závěrečná kapitola nese název celé práce a nachází se zde shrnutí myšlenek Komenského a jejich vyhodnocení. Jak Komenský chápe svobodu ve výchově? Je něco takového vůbec možné? Komenského motto „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.*“ Prostupuje celou jeho tvorbou.

1 Život Jana Amose Komenského

Jan Amos Komenský nazývaný „učitel národů“ se narodil v roce 1592 v Nivnici na Moravě. Nicméně místo narození je sporné a historické materiály se v tomto ohledu neshodují. Jan Amos se narodil do zámožné mlynářské rodiny. Jeho otec byl členem Jednoty bratrské.¹

V šestnácti letech začal studovat na bratrské škole. Později studoval v Herbornu a v Heidelbergu.² V té době ho nadchla učenost protestantských škol a její představitelé Alsted, Gutberleth a Piscator. Uvědomil si nedostatky tehdejšího písemnictví a vzdělanosti a vyvstala u něho potřeba odvrácení nepřátelského náporu na poli vzdělanosti. Za dob studií ho zaujaly snahy o reformu vzdělání a studia. Komenský zastával myšlenku, že stojíme na prahu nového údobí dějin, tisícileté říše Kristovy, což byla myšlenka chiliastická, v Heidelbergu rozšířená. Tato myšlenka jej neopustila za celý jeho život.³

Po studiích se stal správcem školy v Přerově. V té době se věnoval sběru materiálů pro vědeckou práci, pracoval na české encyklopedii a stal se knězem ve Fulneku.⁴ „*Již před Bílou horou tedy je mladý kazatel, učitel a učenec pln starostí o duševní a sociální život svého národa, hlavně jeho protestantské větve, dávno vidí, jak se blíží katastrofa, vidí, jak rozdíl stavů degeneruje v přímé zotročování a nelidské vykořisťování, jehož závěrem musí být pád a rozvrat, a přičiňuje se všemožně o nápravu.*“ (Patočka 1997: 43)

Roku 1620 vypukla bitva na Bílé hoře a Komenský z Fulneku uprchl. Kvůli válce přišel o celou svoji knihovnu a některé rukopisy. V roce 1623 napsal jednu ze svých nejvýznamnějších prací *Labyrint světa a ráj srdce*. V roce 1628 Komenský odchází z Čech do Lešna, které v té době bylo jedním z nejvýznamnějších středisek exulantů.⁵ Začíná učit na lešenské latinské škole a ve Vlčicích poznává novou didaktickou literaturu. Zatoužil něco takového vytvořit pro český národ a české školy. Pomohlo mu

¹ Kopecký, J., Patočka, J.: Jan Ámos Komenský: Nástin života a díla. Státní pedagogické nakladatelství: 1957, s. 29.

² Wagnerová, A., Čiháková – Noshirová, V., Lesná, E.: *Osobnosti českých dějin*. Fragment s.r.o.: 2014, s. 140-141.

³ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

⁴ Wagnerová, A., Čiháková – Noshirová, V., Lesná, E.: *Osobnosti českých dějin*. Fragment s.r.o.: 2014, s. 140-141.

⁵ Tamtéž, s. 140-141.

těž studium myslitelů té doby, Campanelly a Bacona Verulamského, které nazval „šťastnými obnoviteli filosofie“.⁶

Komenský pobyl i na dalších místech Evropy a začal pracovat na velkém latinsko-českém a česko-latinském slovníku. Také psal práce týkající se současného stavu vědních oborů, ale nejvíce se věnoval pedagogice. V roce 1630 napsal spis *Informatorium školy mateřské*, o rok později vydává malou encyklopedii *Brána jazyků otevřená*, na kterou v roce 1658 navazuje učebnicí latiny *Svět v obrazech*. Roku 1657 napsal dílo *Didaktika velká*, které je považováno za dílo tvořící základy pedagogiky jako vědního oboru a které bylo přeloženo do všech evropských jazyků.⁷

V roce 1648 byl uzavřen vestfálský mír a Komenský se stává biskupem Jednoty bratrské. V té době mu umírá druhá manželka a Komenský píše dílo *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*. Roku 1656 zasáhl Lešno požár a Komenského knihovna, rukopisy i tiskárna Jednoty bratrské byly zničeny.⁸ Mezi ztrátami se nacházel mimo jiné velký slovník českého jazyka, na kterém Komenský pracoval čtyřicet let, a také části *Všeobecné porady*.⁹ „Čtyřiašedesátiletý starý muž stál znovu s holýma rukama před nutností začít od počátku.“ (Patočka 1997: 56)

Komenský odešel do Amsterdamu, kde pracoval na pansofickém díle *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*, které mělo být shrnutím představ o zlepšení stavu světa pomocí výchovy a vzdělávání. Komenský se celý život snažil o systematizaci lidského vědění, ale toto své poslední dílo nedokončil.¹⁰ Zestárlého hrdiny se zmocnila rezignace, protože polemiky teologů mu vzaly odvahu, aby dílo *Porada* předložil veřejnosti. Dle Patočky se přikláněl k názoru o osobním náboženství a od tehdejší římské církve nic nečekal. Napsal ještě své poslední útěšné dílo *Unum necessarium* a *Všeobecná porada* zapadla v archivu hallského sirotčince. Objevena byla až roku 1935.¹¹ Komenský zemřel v roce 1670 v Amsterdamu.¹²

⁶ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

⁷ Wagnerová, A., Čiháková – Noshirová, V., Lesná, E.: *Osobnosti českých dějin*. Fragment s.r.o.: 2014, s. 140 - 141

⁸ Tamtéž.

⁹ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

¹⁰ Wagnerová, A., Čiháková – Noshirová, V., Lesná, E.: *Osobnosti českých dějin*. Fragment s.r.o.: 2014, s. 140-141.

¹¹ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

¹² Wagnerová, A., Čiháková – Noshirová, V., Lesná, E.: *Osobnosti českých dějin*. Fragment s.r.o.: 2014, s. 140-141.

1.1 Charakteristika doby

Komenský živě reagoval na dobové podněty, které mu nabízelo hospodářské, politické, sociální a kulturní dění. Chtěl povznést naši vlast na stejnou úroveň, které dosahovaly v té době evropské země hospodářsky i kulturně vyspělejší. Jeho úsilí zahrnovalo zejména snahy didaktické. V pozdější době usiloval o blaho občanů z celého světa, aby žili a pracovali v příznivých a mírových podmínkách. Odrazem jeho didaktických snah byly hospodářské, politické, sociální a kulturní poměry jeho doby.¹³

Dobu, ve které Komenský žil, lze nazvat dobou pozdního feudalismu, kdy tehdejší hospodářství směřovalo ke kapitalistickému způsobu výroby. Zejména zámořské objevy rozvinuly světový trh, čímž začal vznikat rozdíl mezi západoevropskými zeměmi a střední Evropou, kdy země střední Evropy ustrnuly ve svém hospodářském vývoji. Především v českých zemích nebyl dostatečný rozvoj výrobních sil a výrobních vztahů. Měšťané se snažili stát feudální vrchností a chtěli si podmanit poddané ve vesnicích. Dle publikace *J. A. Komenský: Nástin života a díla* vedl tento způsob výroby k tomu, že se ve střední Evropě nevytvořily národní státy.¹⁴

V Českých zemích koncem 16. a začátkem 17. století docházelo k vlně povstání na základě ideologií oživujících husitské revoluční tradice. Povstání šlechta potlačila, jelikož se jednalo o roztržité povstání bez cíleného programu. Ovšem dlouhodobé utiskování poddaných mělo nepříjemné následky. V letech 1618 až 1620 došlo ke stavovskému povstání, kdy poddaní neměli zájem bojovat za šlechtu. Komenský si byl této nespokojenosti lidu vědom a reagoval na ně ve spise *Listové do nebe*.¹⁵

Pro dobu, ve které žil Komenský, byl charakteristický ostrý boj mezi reformací a protireformací. S politickými a sociálními otázkami úzce souvisely otázky náboženské. Vliv Jednoty bratrské zesílil v době, kdy kališnictví dál nemohlo plnit funkci opoziční ideologie proti Habsburkům. Myšlenky Jednoty bratrské byly od začátku pronásledovány vládnoucí třídou, protože sdružovaly příslušníky chudých vrstev. Později se k Jednotě bratrské začala přidávat šlechta a společně bojovali proti vládě Habsburků a římské církvi. Vyhlásili heslo náboženské svobody a vybudovali novou nekatolickou církev. Roku 1609 vyhlásil Rudolf II. Majestát, který zdůrazňoval náboženskou svobodu. Komenský byl zprvu jedním z kněží, kteří usilovali o splynutí

¹³ Kopecký, J., Patočka, J.: *Jan Ámos Komenský: Nástin života a díla*. Státní pedagogické nakladatelství: 1957, s.5.

¹⁴ Tamtéž, s. 10.

¹⁵ Tamtéž, s. 10-12.

nekatolických církví. Své názory demonstroval ve spise *Otázky některé o Jednotě bratří českých*. Komenský se hlásil k Husovu duchovnímu dědictví a k ideálu jednotné české církve v době, kdy se vývoj českého národa ubíral opačným směrem. Tím prokazoval své oddané vlastenectví.¹⁶

V roce 1620 Habsburkové porazili české stavy v bitvě na Bílé hoře. Habsburkové opět ovládli české země a v *Obnovení o zřízení zemském* byla uzákoněna jejich vláda. Povoleno bylo jediné možné náboženství, a to katolictví, které museli vyznávat všichni poddaní, kteří nemohli opustit zemi. Šlechta a měšťanstvo měly na výběr, buď vyznávat katolictví, nebo odejít ze země. Komenský si vybral druhou možnost a opustil vlast.¹⁷

Dle Jana Patočky dal Komenský svému snažení novou myšlenku, že výchova znamená skutečnou nápravu člověka a ta jediná ze všeho není marná. Výchovou se člověk připravuje na lepší život v oblasti dovedností a duševních sil. Výchova se dle Komenského neuzavírá, ale překonává se, je proměnou a všechny činnosti, které mají tento záměr směřující k proměně člověka, považuje za výchovu.¹⁸

1.1.1 Co jsme za národ?

Pro pochopení myšlenek Komenského je důležité se zeptat, co jsme za národ? Jak jsme se utvářeli? Kde se vzalo češství? Patočka ve své publikaci *Co jsou Češi?* popisuje vznik národa českého tak, že naše republika byla utvořena „zdola“, poddanými. V této krátké podkapitole je shrnuto především období, ve kterém žil Komenský a jak se náš národ postupně během těchto let utvářel.

Dle Patočky byly Čechy těžko přístupnou zemí a byly doby, kdy si jich Evropa vůbec nevšímalá, ale i doby, kdy byly častým tématem rozhovorů kvůli dramatickým událostem, které se zde odehrávaly. Velikost společnosti nespočívá v prostorové velikosti, ale v prostoru historickém. Problémem doby osvícenství se v Čechách stála řeč. Společnost „moderního češství“ vzešla z rozštěpení společnosti a byla vybudovaná zdola, neboť horní vrstvy u českého jazyka nezůstaly. Šlo o zápas s cílem dosáhnout rovnoprávnosti a vzestupu. Proti této společnosti stála politická moc, státní zájem monarchie, průmysl a kapitál, který byl v rukách německy mluvících občanů. Literatura

¹⁶ Kopecký, J., Patočka, J.: *Jan Ámos Komenský: Nástin života a díla*. Státní pedagogické nakladatelství: 1957, s. 12-15.

¹⁷ Tamtéž, s. 17-18.

¹⁸ Tamtéž, s. 101.

musela být vytvářena pro lid, protože chyběly horní vrstvy, které se teprve utvářely. Pro Františka Palackého znamenalo husitství „*průzor do moderního světa emancipovaného lidství i návrat k hlubinám lidové duše s jejím zásadním, elementárním demokratickým*“ (Patočka 1992: 14)

Důležité je zmínit Petra Chelčického, jehož myšlenky přejala Jednota bratrská. Pouze duchovní autoritu těch, kterým ji vnukl Bůh, uznával za křesťanskou a sociální hierarchii chápal jako pohanskou. Později vznikla Jednota bratrská, jejíž členové založili obec ve východních Čechách a volili si své kněze. Tím se snažili oddělit od oficiální církve. Jednota bratrská patřila v 16. století k sektě, ze které se prostřednictvím biblistiky a podporováním humanistického vzdělávání stalo centrum vzdělanosti. Jan Blahoslav přeložením *Nového zákona* z řečtiny položil základy české literární řeči 16. století.¹⁹

1.2 Komenského náboženský postoj

Komenský se velice ostře vyhranil vůči římské církvi a papežovi v díle *Retuňk proti Antikristu*. Církev římská se sama označila za starou církev, ale Komenský tomu odporoval. Podle něho je papežské náboženství nové a apoštolské náboženství je církvi neznámé. (Komenský 1971: 53)

Podle knihy *Retuňk proti Antikristu* Komenský římskokatolickou církev neuznává a označuje ji za Antikrista, který svádí lidi z jejich pravé víry. O tom pojednává celá kapitola X s názvem *Že církev římská není katolická* (Komenský 1971: 79) Pouze to, co pochází od Krista a apoštolů, je pravé. Církev dle Komenského složila svoji tradici z několika jiných náboženství, ale i z pověr a bludů, které pochytila. Díky tomu vypěstovala poučky a příkazy, jimiž se musí křesťan řídit, ale které ve *Starém zákoně* nenalezneme.

Komenský souhlasil s názorem Jana Zlatoústého, který hlásal, že neznalost Písma neomlouvá, naopak plodí kacířské lidi. Církev v té době dle něj hlásala opak a chtěla, aby lidé Písmo nečetli bez jejího výkladu. Dle církve je totiž neznalost Písma základem pokory, což Komenského považoval za špatné a rouhavé. (Komenský 1971: 27 – 35)

Komenský uznával pouze staré učení, pouze Písmo. Napadal římskou církev a snažil se poukázat na její chyby, které podle něho byly kacířské. V díle *Retuňk proti*

¹⁹ Patočka, J.: *Co jsou Češi?* Panorama, Praha 1992.

Antikristu popsal, v čem je církev špatná, jak si přivlastnila křesťanské náboženství a přetvořila ho k obrazu svému. Například původní církev nezakazovala manželský svazek. Římská církev začala prosazovat pravý opak a zakázala kněžím se ženit. (Komenský 1971: 68)

V díle *Retuňk proti Antikristu* Komenský popsal svůj názor, proč dle něho není církev římská katolická. Nutí lidi do své víry, ale přitom se v *Novém zákoně* píše, že lidé se mají dobrovolně o své víře rozhodnout. Církev si drží nadvládu pomocí násilí a hrozeb, což Komenský považoval za špatné, naopak prosazoval svobodu a svobodné rozhodnutí. Vysvětlení je takové, že Bůh jedná svobodně, nikdo mu nic nepřikazuje, a člověk je odrazem Božím, to znamená, že se může sám svobodně rozhodovat. (Komenský 1971: 106)

Dle Molnára a Sousedíka se nelze pro posuzování Komenského pojetí křesťanského života uchýlovat ke dvěma krajnostem. Za první ke kvietismu, ve kterém jde o snahu vidět ideál křesťanství pouze v niterní oblasti a vynechat vnější oblasti, tedy aktivity zaměřené na člověka a svět. Komenský v díle *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské* dal jasně najevo, že vztah k Bohu je myslitelný, pokud má člověk odpovídající vztah k člověku. Za druhé nelze vidět Komenského smysl pouze ve společenské kritice. Je pravda, že odsuzoval společenské poměry, ale ke kritice došel spíše mimochodem, nebyla jeho hlavním cílem.²⁰

V Komenského díle *Labyrint světa a ráj srdce* se objevuje obroda člověka. Bůh dá poutníkovi brýle, jejichž obrubou je Písmo a skla jsou Duch svatý. Těmito brýlemi poutník nahlíží na svět tak, jak opravdu vypadá, jelikož jde o brýle pravdy. Vidí jimi pravou podstatu věcí. Bůh tímto vrací křesťanům rozum a oni ve všem vidí šlépěje Boží, dokážou vše obrátit k Boží slávě a mají pravý cíl veškerenstva a pevné držení pravdy.²¹

O Bohu Komenský hovoří a obrací se k němu také v díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. V kapitole *Společné vzdechy lidského pokolení k Bohu* popisuje, že lidé jsou zkažení, prochází fází úpadku a jsou zachvácení nemocí. Prosí proto Boha o milosrdenství a ukázání správné cesty.²² K Bohu se obrací také v dalších svých útěšných spisech, které budou vyloženy níže v této práci.

²⁰ Molnár, A., Sousedík, S.: JAK 3, Spisy útěšné, publicistické a informační z let 1617-1660. Academia, Praha: 1978.

²¹ Patočka, J.: *Komeniologické studie I.* OIKOYMENHM, Praha: 1997.

²² Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských III.* Svoboda: Praha 1992.

1.2.1 Komenského náprava církve

Téma nápravy církve Komenský zmiňuje především v dílech *Retuňk proti Antikristu* a *Všenáprava*. Komenský požadoval plnou reformaci církví, která do té doby ještě neproběhla. Na universální reformaci se budou podílet všichni na všeobecném koncilu církve. Předtím je třeba provést předeheru částečnými nápravami, plně v souladu se slovem Božím. Každá církev by napodobovala školní řád, rozčleněna do tří tříd. První třída by byla určena pro děti a lidi bez vzdělání, kteří budou zpívat snadné chvalozpěvy a žalmy, dokud ve svém vzdělání nepokročí. Ve druhé třídě by se nacházeli pokročilí, kteří znají základy a poznávají harmonii Starého a Nového zákona. Třetí třída by byla vymezena pro dokonalé, kteří jsou schopni porozumět alegorii, analogii a praxi, které přináší poznání sebe sama a Boha v srdci každého.

V podřadných věcech požadoval Komenský odstranění nadbytku obřadů, zpupných názvů, uctívání svatých dní, jména chrámů apod. Církev je Kristovo tělo, proto nejlepší forma církevního zřízení může vzejít buď z ideje kolegia, nebo z přirozených věcí, vytvořených lidmi. Začátek reformy musí započít u podstatných věcí, protože reformovat jen obřady je jako oblékat nemocného do hezkých šatů. Důležité je vštěpovat víru, lásku a naději v lidská srdce a snažit se, aby byly tyto koncepty pravdivé.

Základem je výborná znalost Písma a jeho pravidelné čtení. Pro začátečníky je potřeba doplnit vysvětlivky a výklad ve škole. Každá církev by byla školou s vlastním řádem, knihami, úkoly a zkouškami. Poslední postup má podobu vstupu do školy nebeské. Tak by proběhla náprava církve. Tím zanikne potřeba válek a dalšího násilí, probíhaly by pouze porady a diskuze. Církev se tak bude řídit Božím slovem a bude konat to, co Bůh chce.²³

²³ Komenský, J. A.: *Všenáprava*. Soliton.CZ: Brno 2008.

2 Didaktika, výchova a filosofie výchovy

Komenský definuje didaktiku jako odborný pojem, konkrétně jako „*umění umělého vyučování*“. (Komenský 1905: 3) Pravým cílem škol je „*lidi lidmi dělati*“. (Komenský 1892: 79)²⁴ V té době ještě nebyl znám dnešní pojem pedagogika. Didaktika za doby Komenského znamenala dnes totéž co filosofie výchovy (bližší vysvětlení viz podkapitola níže). Komenského didaktika je zpracována v díle *Velká didaktika*, jejíž hlavní myšlenky spojené s tématem práce jsou rozebrány v kapitole 3.2. Komenského didaktika, dle Patočky, vychází z filosofické myšlenky universální vědy, která postihuje veškerenstvo a slouží k tomu, aby harmonie pronikla i tam, kde byla potlačena. Cílem je dosáhnout všeobecné harmonie.²⁵

Definice výchovy je popsána v *Pedagogickém slovníku* z roku 2013 jako záměrné působení na jedince s cílem dosáhnout v jeho vývoji pozitivních změn. G. A. Lindner (*1828 – †1887)²⁶ nahlíží na výchovu jako na proces plně řízený pedagogem nebo institucí, který nehotového člověka podřizuje normám společnosti a instituce. J. J. Rousseau (*1712 - † 1778)²⁷ zdůrazňuje roli samotného vychovávaného a jeho podíl na vlastním utváření osobnosti. V moderním pojetí výchovy jde především o záměrné a cílevědomé vytváření podmínek vhodných k optimálnímu rozvoji jedince v souladu s jeho individuálními dispozicemi a jeho vlastním přičiněním.²⁸

Definici svobody je velice těžké vystihnout. Dle Horáka se člověk rodí se svobodnou vůlí. Jedná se o přirozenou vlastnost člověka. Svobodu ovšem omezují všechny přírodní zákony, ze kterých se člověk nedokáže vymanit, protože jsou součástí přírody stejně jako člověk. K těmto zákonům ještě přináležejí zákony dané společností. Tato člověkem vytvořená pravidla se také musí dodržovat a respektovat, aby nenastal chaos. Tato omezení svobody nazýváme právem, které nám stanovuje, co můžeme a nemůžeme dělat, a chrání naši svobodu. Svoboda je ještě do jisté míry omezena morálkou člověka. Známý Kantův kategorický imperativ říká, jednej tak, jak bys chtěl, aby jednali druzí. Každý má však jiné morální cítění, a proto tento výrok nelze zobecnit

²⁴ Komenský, J. A.: *Didaktika, to jest umění umělého vyučování*. Národní tiskárna I. L. Kobra v Praze 1892.

²⁵ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

²⁶ Holásek, P.: G. A. Lindner - zakladatel české sociální pedagogiky. Bakalářská práce Brno 2013.

²⁷ Machaňová, P.: *J. J. Rousseau – pojetí společenské nerovnosti*. Bakalářská práce Brno 2012.

²⁸ Průcha, J., Walterová, E., Mareš J.: *Pedagogický slovník*. Portál, Praha: 2013.

pro všechny lidi. Svobodu lze proto definovat jako přirozený stav člověka, který je do určité míry omezován přírodními a společenskými zákony.²⁹

V *Biblickém slovníku* z roku 1956 je svoboda definována jako protiklad otroctví. (Novotný 1956: 1043)³⁰ Ve *Slovníku filosofických pojmů současnosti* z roku 2011 je svoboda definována jako „schopnost člověka jednat ze sebe, ze své vlastní vůle, nezávisle na idolech. Člověk je bytostí svobodnou, překračující pouhou danost, svoboda vytváří jeho jednotu. Z vnitřní svobody člověka se otevírá možnost filosofie a myšlení.“ (Olšovský 2011: 243) Pro Patočku je svoboda vždy svobodou k pravdě.³¹

2.1 Pojetí výchovy u Jana Amose Komenského

Výchova měla v době, kdy žil Komenský, jiný význam, než jaký má dnes. Dnešní definice pojmu výchova má v *Pedagogickém slovníku* toto znění: „Výchova je proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji, odlišnými koncepcemi pojetí člověka, akcentací jednotlivých stránek výchovného procesu. Z moderního hlediska je výchova především procesem záměrného a cílevědomého vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimuluje jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností.“ (Pelikán, J. 2013: 257)

Komenský jako první přišel s novým pedagogickým systémem založeným na filosofii. Do té doby u nás neexistovala nauka o výchově a vzdělávání jako samostatný vědní obor. Komenského považujeme za zakladatele této nauky, který se opírá o dosavadní tradici. Projevuje se to jak v obsahu, tak v jazyce, který používá pro svůj výklad. Názory na výchovu a vzdělávání prostupují celé jeho dílo. Proto je důležité zkoumání rozšířit i na další pedagogicky orientované podněty v jeho dílech.³²

Komenský vycházel ze svých zkušeností a znalostí, které načerpal na základě dosavadních pedagogických názorů. Zkušenosti získával už v době, kdy se stal, po návratu ze studií, učitelem v Přerově, později ve Fulneku a Lešně. Poté, co se stal

²⁹ Horák, F. *O svobodě* [online]. K zamyšlení. [cit. 2017-09-02]. Dostupné z: <<https://www.kzamysleni.cz/o-svobode/>>

³⁰ Novotný, A.: *Biblický slovník*. Edice Kalich. Praha 1956.

³¹ Olšovský, J.: *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Grada Publishing, a.s. Praha 2011.

³² Hubáček, J. *Česká pedagogická terminologie Jana Amose Komenského*. Československé akademie věd, Academia: Praha 1986.

biskupem Jednoty bratrské, se několik hodin denně věnoval vyučování mládeže. Na stav ve školství se zaměřil také při svých nespočetných cestách po Evropě.³³

Komenského pojetí výchovy vychází z vychovatelnosti člověka. Člověk není hotová bytost, ale stále se mění a překonává. Na tom je postaven i cíl výchovy, který se zaměřuje na všeobecnost a všeobsáhlost.³⁴

Jan Kvačala uvádí, že Komenský respektuje psychiku dítěte, ale příliš ji nepřeceňuje, což hodnotí Kvačala kladně. Komenský opírá pedagogický systém také o dobrou znalost tělesného stavu dítěte.³⁵

Velmi účinným se ukázal být nápad propojit jazykovou výuku s reáliemi a tím spojit běžnou zkušenost s výrazivem v mateřském a v cizích jazycích. To je také důvod, proč byl Komenský již ve své době vnímán jako pronikavý didaktik a „mistr ars docendi“.³⁶

Komenský chtěl a dle Palouše se mu to i podařilo, aby škola sloužila především dané občanské společnosti, národu, aby podporovala kulturní život a jeho využití. Nástrojem výchovy je škola, která má napravovat poměry a nemá sloužit idealistickému režimu. Palouš, v Komenského díle *Boží svět*, označuje Komenského za myslitele harmonické lidskosti, protože vzdělání a výchova slouží k tomu, aby přivedly lidstvo k věku tzv. „univerzální harmonie“.

Didaktiku českou píše Komenský až po *Velké didaktice*, která je psána latinsky. Ve spise *Didaktika česká* ještě nejde o nápravu světa. V tomto díle se Komenský zabývá vyváděním člověka z labyrintu světa. Jde o porozumění světu jako škole, která má za úkol připravit člověka na věčnost. K vypracování *Velké didaktiky* použil Komenský filosofickou myšlenku, kterou nazval myšlenkou pansofickou. Pansofie, jak ještě bude zmíněno, postihuje veškerenstvo a jedná se o univerzální vědu, založenou na obecné harmonii.³⁷

V poslední etapě Komenského tvorby můžeme vidět odklon od člověka k celému světu. Komenskému šlo o všenápravu, o prospěch celého lidstva. V tom se shodují autoři Kopecký, Patočka a Palouš, který dodává, že když se člověk a lidstvo napraví, pomůže se všem. Nutno zmínit také přesah k transcendentnu: „*Veškeré Komenského*

³³ Kopecký, J., Patočka, J.: *Jan Ámos Komenský: Nástin života a díla*. Státní pedagogické nakladatelství: 1957, s. 132.

³⁴ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENHM, Praha: 1997.

³⁵ Kvačala, J.: *J. A. Komenský. Jeho osobnost a jeho soustava pedagogické vědy*. Praha: 1921.

³⁶ Palouš, R.: *Komenského Boží svět*. SPN, Praha: 1992.

³⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha: 1997.

počínání spojuje jeho zbožnost, jeho oddanost Bohu a vydanost Božímu stvoření, a jakožto velkému božskému dramatu.“ (Palouš 1992: 19) Tento výrok potvrzuje také Patočka, který v *Komeniologických studiích* naráží na lidské podřizování se transcendentním cílům.³⁸

Dle Patočky je Komenského škola místem, ve kterém se nejen vyučuje, ale i vychovává. Nejde tedy jen o vědomosti, ale o celkový smysl. Komenský připodobňuje svět ke škole. Ve škole by měl panovat stejný řád jako ve městě. Vztah učitele a žáka by měl být harmonický a nenucený, neměla by být patrná jakákoli nucenost - například u povinné docházky - a měla by být převládat jednoznačná oddanost žáka učiteli. Tyto motivy se objevují u Komenského v díle *Informatorium školy mateřské*.

Palouš se v díle *Komenského Boží svět* zaměřuje na Komenského výchovu jako takovou, která bere zřetel na žáka a jeho všestranný rozvoj. Povzbuzuje ho, aby se naučil vnímat přírodu, vyslyšel ji a podle toho se choval. Učí žáky pozorovat v přírodě dobro a rozpoznávat zlo. K tomu jsou nabádáni i dospělí. Komenský pojímá vzdělání a výchovu jako lidskou činnost, která je absolutním smyslem všeho. Komenský má ideu školy směřující k ideji Božího světa. Ideovým základem je tedy Bůh. Komenský usiluje o to, aby tento základ byl normou i pro lidskou výchovu. Chce lidi přivádět na správnou cestu, správné místo a ke správnému výkonu. Tento výrok potvrzuje Hubáček, který v díle *Česká pedagogická terminologie JAK* popisuje smysl vzdělávání, který je chápán jako vedení člověka po správné cestě. Obdobně lze vzdělávání chápat jako obrat z bezděčně nastoupené vedlejší cesty správným směrem. Často Komenský uvádí, že máme chápat vzdělávání jako zahradu, kterou je potřeba obdělávat, čili správně se o ni starat.

Výchova by měla být nenásilná, aby v ní člověk mohl pěstovat své lidství. Komenského výchova se týká všech lidí, proto je označována pojmem vševýchova. „*Svět míří na člověka a nabízí mu ponaučení, výchova míří na svět a neomezuje se na člověka. Ovšemže se vychovávají lidé, ale proto, aby se obrátili k bytostnému lidskému poslání, aby konvertovali k Božímu světu. Výchova je prostředkem nápravy toho, co je nedokonalé, co je pokaženo: vrací člověka k světu jako výchovnému procesu. Svět je školou.*“ (Palouš 1992: 58)

Červenka vidí v Komenského nápravě tři stupně: první klade důraz na reformu škol a vztahuje se na mládež, ve druhém stupni požaduje reformu vzdělání a vědy, což je

³⁸ Patočka, J.: *Komeniologické studie I.* OIKOYMENH, Praha: 1997.

pansofický důraz, a třetí stupeň je spojením prvních dvou, kdy je pozornost věnována všem lidem, a tak se jedná o reformu mravní a sociální. Palouš v díle *Česká zkušenost* popisuje Komenského pojetí výchovy v kontrastu k uzavřené společnosti. Škola usiluje o nápravu věcí lidských, tzn. napravuje lidi, kteří dávají přednost krátkodobým, vedlejším cílům před hlavními. Komenský požadoval školu, která připraví člověka na praxi života. Pojímal školu jako absolutno a šlo mu o vztah absolutna k člověku. Tímto se pedagogika stala hlavní naukou starající se o hlavní cíl lidského života.³⁹

V *Didaktikách* Komenský zastával názor, že jediným vhodným obdobím pro výchovné působení, je mládí. Dobu pro studium vyměřil do 24 let. Považoval toto období za přípravu na život v dospělosti, ačkoli později je pro něho celý život přípravou, ale to je zaznamenáno až v *Pampedeii*.⁴⁰

Komenského pojetí výchovy je dle Palouše rozdělené na dvě období. První, rané období se vyznačuje směřováním výchovy k mladému člověku, jak bylo napsáno výše. Takové pojetí můžeme nalézt v díle *Informatorium školy mateřské*, kde Komenský popisuje, jak vychovávat malé děti, že jsou jako mladý strom, který se musí podpírat. Druhé pojetí, ke kterému Komenský dospěl později, se vztahuje k výchově celého lidstva, tzn. člověka v každém věku.

Komenského pojetí výchovy směřuje k osvětě člověka, aby mohl využít svoji lidskou svobodu k zodpovědnosti. Ctnosti jako moudrost jsou příznakem toho, že člověk žije dobře.⁴¹ Komenský klade důraz na učení se z materiálů, učení se sám ze sebe a nedoporučuje se učit od někoho jiného, přejímat cizí myšlenky. Vysvětluje to tím, že učení lidé nepotřebují autority, protože autority přikazují.⁴²

Patočka v díle *Komeniologické studie I* o Komenském napsal, že v něm žije myšlenka kázně a jasnosti, je člověkem školy. Život společnosti chce zracionalizovat, naplánovat, a to pomocí výchovy, od narození člověka až po jeho smrt. U Komenského má důležitý význam myšlenka stroje. Dle Patočky je Komenského metoda vyučování stroj, který pomáhá dosáhnout žádaného efektu.⁴³

³⁹ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. Academia, Praha: 1994.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských II*. Svoboda, Praha: 1992.

⁴³ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

2.1.1 Důležitost výchovy

Komenský považuje pojetí života jako přípravy za zásadní. Člověk se na svět rodí jako „nepopsaná tabule“, ale zdá se, že ho nemůžeme nutit k něčemu, k čemu nemá přece jen vrozené předpoklady. Mnoho věcí lze ovlivnit výchovou od narození. Již v dětství lze rozpoznat, k čemu je člověk předurčen, jaké povolání bude možná vykonávat. Výchova vyzdvihuje v každém to, k čemu má nadání. Důležité je ale také svobodné rozhodnutí, které vychází z člověka. Člověk se svobodně rozhoduje pro smysluplný svět.⁴⁴ Svoboda v rozhodování pro budoucí povolání je patrná v *Labyrintu světa a ráji srdce*, kde Poutník chce nejdříve vidět, jaká jsou povolání, a pak až se rozhodne, na základě svých preferencí.

Výchova je potřebná pro celý život, abychom byli schopni rozpoznat dobro a zlo. Proto je člověku dána svobodná vůle, i když je tady možnost, že ji zneužije jen k částečným cílům. Svobodnou vůli člověk potřebuje pro své poslání, které rozšíří, pokud je pansoficky vzdělaný, na obecné dobro.⁴⁵

Dle Patočkových *Komeniologických studií* vychází Komenský z vychovatelnosti člověka. Cíl výchovy vyvozuje z toho, že člověk se snaží sám sebe překonat. V *Didaktice* se pak objevuje demokratické pojetí školské soustavy.

Ve škole se nejenom vzdělává, ale také vychovává. Proto je důležité, aby učitelova činnost byla výrazně motivačního charakteru. Učitel by měl žáka správně motivovat a podněcovat. Učitel by měl se žákem vést rozhovor, který je záměrný a vychází z rozmlouvání. Hrou se má žákům usnadnit proces pochopení látky. Komenský měl na mysli dialogizaci, čili dramatizaci učební látky. Žák nemá být trestán za to, že pro své malé nadání nebo schopnosti nemůže pochopit látku nebo si látku neumí rychle zapamatovat. Preferuje trest verbální, tedy kárání s předpokladem zahanbení. Fyzické tresty jsou příznačné pro dřívější školu, ale v Komenského škole jde jen o lehký trest.⁴⁶

2.2 Filosofie výchovy

Pojem filosofie výchovy je v pedagogickém slovníku z roku 2013 vymezen třemi hlavními oblastmi zájmu. Jde o:

⁴⁴ Palouš, R.: *Česká zkušenost*. Academia, Praha: 1994.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Hubáček, J. *Česká pedagogická terminologie Jana Amose Komenského*. Československé akademie věd, Academia: Praha 1986.

1. „komplexní nazírání na svět výchovy, které s sebou přináší koncepci člověka a jeho vychovatelnosti, rozvoje a životního smyslu;
2. metodologické otázky zkoumání výchovných jevů, možnosti a meze lidského poznání a jeho předávání, sjednocení znalostí;
3. etické otázky výchovy, stanoviska k lidskému životu a světu hodnot, které určují normativní strukturu nutnou pro pojetí cílů a povahy výchovy.“
(Průcha, Walterová, Mareš 2013: 68)

O Komenském jako filosofovi lze nalézt názory zcela protichůdné. K. Raumer vidí v Komenském pouhého aplikátora Baconových myšlenek a vnímá Komenského jako pedagoga. Naproti tomu F. Palacký podal ve své biografii pozoruhodnou charakteristiku Komenského filosofie, která osciluje kolem myšlenky, že je jazyk klíčem k pochopení věcí.⁴⁷

Komenského filosofické úsilí můžeme rozdělit na tři období: před pansofické, pansofické a období všenápravných konceptů. Do doby před pansofické můžeme zařadit dílo *Labyrint světa a ráj srdce*. V období pansofie převládá myšlenka, že cesta k nápravě světa vede přes filosofii výchovy. Touto výchovou je získání kladného přístupu ke světu, který je v harmonii. Komenského filosofie směřuje k pojmu výchovy. Svět je světem výchovy. Období všenápravy je zachyceno v díle *Obecná porada*.⁴⁸

Patočka vidí Komenského přínos pedagogické teorii především ve sjednocení didaktické praxe a filosofie výchovy do jednoho systému.⁴⁹

Komenského pojem výchovy má širší význam než dnes. Smysl a cíl výchovy u Komenského je chápán jako cesta k lidství člověka. Dle Patočky míří filosofie výchovy k základu lidství, kdy pojem lidské znamená bytí na cestě. Způsobuje odklon od stereotypních myšlenek a podporuje člověka na cestě k lepší podobě sama sebe. Výchova směřuje k lidskosti.⁵⁰

Komenský zakládá výchovu na celkovosti a celistvosti. Důraz klade na přírodu. Učitel si má vzít z přírody to, co je mu blízké, a to předat žákům. Je také průkopníkem přírodovědného vyučování na školách. Příroda je příručkou, jakousi knihovnou, ze které je možné čerpat poučení. Vyučování má být věcné a encyklopedické, což v Komenského pojetí znamená ovšem zcela něco jiného, než v pojetí např.

⁴⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Patočka, J. *Komeniologické studie II*. OIKOYMENH, Praha 1998.

⁵⁰ Patočka, J., Palouš, R.: *Filosofie výchovy*. Pedagogická fakulta UK, Praha: 1997.

francouzských encyklopedistů. U Komenského jde mnohem více o návaznost na řecké „enkyklios paidea“ neboli všeobecné vzdělání.⁵¹ Žák je ještě nerozvinutá bytost a musí se učit. Žák by se měl svobodně rozvíjet a být ve spojení s tím, co jej poučuje, co ho zajímá. Tím, co ho poučuje, je svět, celá kosmická skutečnost, a proto výchova předpokládá svobodné rozvíjení žáka, člověka v kosmickou, všeobšáhlu a univerzální bytost. Člověka Komenský pojímá jako bytost aktivní a činorodou, která se podílí na svém životě a neustále se vyvíjí.⁵²

Komenský ve svém díle *Pansofie* popisuje člověka jako svobodnou bytost, která nemusí konat něco, co sama nechce. Smysl života má každý ve svých rukách, jedná se o nekonečný proces založený na svobodné činnosti. K tomu Patočka dodává: „*Celá lidská činnost, naše kosmičnost, naše sebepřekonávání, naše vychovatelnost je možná pouze tím, že naše existence je spoluexistencí s absolutně neomezeným jsouncem, zatímco naše vlastní nekonečnost je pouze odleskem oné první, odleskem, který se ukazuje v každém našem skutku.*“ (Patočka 1997: 234)

Už zde bylo napsáno, a Patočka to opět potvrzuje, že Komenského výchova překonává všechno. Jeho filosofie se zakládá na překonávání, proměně a přípravě člověka. Později tento koncept Komenský vztáhl na celý životní proces.⁵³

Kadlčková ve své práci zdůrazňuje Komenského pojetí kosmu, který se skládá ze tří základních vrstev, které jsou v harmonii. Je to svět přírody, člověka a Boha. Komenský proto dochází k závěru, že veškerá výchova má být v harmonii a tvořit jednotu cílem, obsahem i vzdělávacími metodami.⁵⁴

Komenský nesouhlasil s Kalvínského učením o predestinaci. Svobodná lidská vůle a tvořivá činnost člověka v přírodním a lidském světě tvoří lidskou mohutnost.⁵⁵

V knize *Spisy o první filosofii* z roku 2017 poukazují autoři V. Schifferová a V. Balík na Komenského principy myšlení. To je dle nich sevřeno do pevného ontologického rámce a veškeré úvahy mají metafyzický základ. J. Patočka o Komenském napsal, že to byl „*bytostný metafyzik putující po novoplatónských cestách*“. (Schifferová, Balík 2017: 8) Schifferová a Balík se kloní k názoru

⁵¹ Svobodová, Z.: Pojem PAIDEIA na cestě od Aischyla k Řehořovi z Nyssy. *Paidagogos*, [Aktualizováno: 2013-12-31], [Citováno: 2018-03-18], 2013, 2, #21. S. 340 - 358. Dostupné na [www: <http://www.paidagogos.net/issues/2013/2/article.php?id=21>](http://www.paidagogos.net/issues/2013/2/article.php?id=21)

⁵² Patočka, J.: *Komeniologické studie I.* OIKOYMENH, Praha: 1997.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ KADLČKOVÁ, M.: *Jan Amos Komenský*. Bakalářská práce, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006.

⁵⁵ Tamtéž.

M. Scherbauma: „*Komenského metafyzika vyrostla z rozsáhlé myšlenkové tradice, jež svými kořeny sahá k Platónovi a Aristotelovi.*“ (Schifferová, Balík 2017: 10)

Ve *Všenápravě* Komenský požadoval všeobecnou filosofii, politiku a náboženství. Komenského pansofická metafyzika se tímto dotýká nejenom teorie, ale i životní praxe. Má poskytnout normu a vodítko, podle kterých by se člověk měl řídit ve svém konání a jednání a které ho znovu uvedou na správnou cestu. Komenského cílem je metafyzika srozumitelná i malým dětem. (Schifferová, Balík 2017: 24-25)

2.2.1 Pansofie

Dle Komenského odlišuje člověka od ostatních bytostí jeho svobodná vůle, nikoliv rozum. Od Descarta se liší tím, že nedošel k pojmu izolovaného, uzavřeného vědomí, ale klade důraz na nekonečnost v naší mysli a vůli. Komenský přichází s pansofií, která se týká filosofie, ale jde mu především o nápravu výchovou. Důležitá je myšlenka, že život je učením a svět školou, a my máme vyhledávat shody, shody mezi lidmi a národy, protože máme lidskou povahu a ta je u všech stejná. Člověk se musí aktivně podílet na osvětě, na prohlubujícím se smyslu kolem něj i v něm. Komenského osvětová myšlenka je taková, že nikoliv autority a tradice, ale světlo mysli a věcí si navzájem odpovídají. Heslem nápravy člověka je celek.⁵⁶ Tento výrok lze nalézt v Komenského díle *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. Komenský požaduje nejenom celek, ale také jednoduchost a dobrovolnost. Dobrovolnost vysvětluje jako svobodnou vůli pro něco se rozhodnout. Kopeckého a Patočku doplňuje Palouš, který ve svém díle *Komenského Boží svět* popisuje pansofii jako spojení teologie a filosofie, kdy výsledkem je všenáprava veškerenstva, jelikož Komenský se v pozdějším věku ubírá k této myšlence a hovoří k celému světu. Čapková, v úvodu *Porady o nápravě věcí lidských*, chápe pansofii jako všemoudrost, jejímž cílem je najít ve vědění to podstatné, co vede k životní moudrosti. Lidé se proto potřebují morálně a sociálně napravit.⁵⁷ „*Musíme, jdouce s ním, pokusit se prožít tento svět křesťanské moudrosti a křesťanské touhy. Za tuto touhu děkoval Komenský Bohu na smrtelném loži. Z ní vyrostla pansofie.*“ (Patočka 1997: 21)

⁵⁶ Kopecký, J., Patočka, J.: *Jan Ámos Komenský: Nástin života a díla*. Státní pedagogické nakladatelství: 1957, s. 123-128.

⁵⁷ Čapková, D.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Úvod. Svoboda, Praha: 1992.

Komenský rozvádí pojem pansofie v díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, kde celou kapitolu zaměřuje na vlastnictví lidského rodu. Pansofii popisuje jako všeobecnou moudrost, která je založena na lidské přirozenosti a rozvíjí schopnost lidí poznat dobro a zlo. Nejprve vychází ze všech obecných vrozených znalostí člověka, jeho vrozené touhy po dobru, snahy dosáhnout touženého, a pokud bude člověk uplatňovat všechny dílčí kroky, tak dosáhne dobra a zlu unikne, pokud mu ovšem bude chtít unikat.

V jedné z podkapitol nazvané *Mathetika*, to je schopnost se učit, Komenský píše: „*Chceš-li něco znát, přibliž to smyslům, nechceš-li to znát, nedopust, aby to přišlo smyslům na dosah.*“ (Komenský 1992: 60) Zde si můžeme všimnout možnosti volby, kdy záleží na člověku, co by chtěl poznat, čemu se chce naučit.

Komenský popisuje pojem rozumnosti a vychází ze tří součástí mravní rozumnosti, kdy její podstata spočívá v užívání, napodobování a ovládání sebe samého i jiných. Užívání sebe samého znamená vynaložení všech vnitřních schopností člověka, převážně svobodné vůle. Svobodnou vůlí je člověk pánem věcí i sebe samého a díky ní chrání a uchovává si svoji důstojnost. Příklady mravní rozumnosti lze nalézt v andělském světě, přirozeném i lidském světě a nejvíce v lidské přirozenosti a v lidské povaze.

3 Analýza pedagogicko-didaktických děl Jana Amose

Komenského

Diplomová práce se dělí na analýzu pedagogicko-didaktických a teologicko-filosofických děl. Do pedagogicko-didaktických děl je dle obsahu zařazeno *Informatorium školy mateřské*, *Velká didaktika*, *Drobnější spisy některé*, *Orbis pictus* a *Vějička moudrosti*. Díla jsou interpretována dle historického vzniku, tedy od nejdříve napsaných po nejpozději vydaná díla.

3.1 Informatorium školy mateřské

Jedná se o dílo, které pojednává o výchově předškolních dětí. Komenský jej napsal po prohře na Bílé hoře. Nejprve chtěl, aby se výchova stala, po obnovení samostatnosti českých zemí, cestou k obnově samotného českého národa. K tomu ovšem nedošlo, a tak Komenský vztáhl svou myšlenku na celou Evropu, aby došlo k obrodě všude a tím i v českých zemích. Český text *Informatoria* se našel v Lešně roku 1856. O dva roky později vyšel v tištěné podobě.⁵⁸

V tomto díle Komenský pojednává o tom, že děti jsou vším, nad stříbro a drahé kameny. Děti si mají rodiče vážit, ale také by je měli vést ke správnému životu. Jako stromek, o který se musí starat, stříhat, zavlažovat, podpírat, tak i dítě se musí učit základním věcem jako jíst, pít, chodit, mluvit a je nemožné, aby věci vyšší jako víra, ctnost a moudrost přicházely samy.⁵⁹

Rodiče, kteří pracují a nemohou svoje děti vychovávat, je mají dávat do posluchárny, cvičebny, kde je učitel neboli vůdce mládeže bude učit. „*Cvičení mládeže jak učím, tak učím se samo v sobě milé, libé a jen jako hra neb kratochvíl nějaká jest.*“ (Komenský 1972: 12) Komenský se zmiňuje, že v římské církvi školy nebyly takové a nazývá je „*mučírny a trápírny mládeže*“, protože učitelé byli nepřítulní, nečistí, opilí a děti trestali ve formě bití a mrskáání. Až v době husitské se zčásti tento nedobrý systém začal napravit.

Komenský v díle zmiňuje, že nejdříve děti v 6 letech nastoupí do první školy, školy mateřské.⁶⁰ Komenský ale pokládá za důležité, aby rodiče své děti vychovávali už

⁵⁸ Komenský, J. A.: *Informatorium školy mateřské*. Státní pedagogické nakladatelství Praha: 1972.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

od narození a nečekali, až se výchovy ujme v 6 letech učitel. Děti v předškolním věku by se měly vzdělávat v pobožnosti, mravech a literárním umění, aby se líbily Bohu i ostatním lidem, aby byly přínosné pro společnost. Myslím si, že svobodu v předškolním věku Komenský ve výchově příliš nezavádí, jelikož by se děti měly nejdříve všemu učit, a ne si dělat, co chtějí: „*Střídmosti, aby zvykaly podle potřeby přirozenosti jísti a pít, nad potřebu pak nepřecpávati a nepřelévati se.*“ (Komenský 1972: 14) Zde si můžeme povšimnout, že Komenský se držel hesla všeho s mírou a dospělý je tady od toho, aby dítěti řekl, kdy už je něco špatně, protože s tím má již své zkušenosti.⁶¹

Jednu kapitolu věnuje Komenský matkám, kde líčí, co by měly a neměly ženy dělat v těhotenství, protože už plod je schopen reagovat, takže by na plod mohla matka přenést špatné vlivy, kdyby se v mateřství nechovala tak, jak by měla. Zaujalo mě, že se Komenský staví skepticky k chůvám a spíše je matkám nedoporučuje: „*I nejzdárnější, nejctnostnější, nejšlechetnější matrony ledajakýms lehkým, zběhlým, neřádným, bezbožným a někdy méně, než samy jsou, zdravým ženám vnově narozené milé dítečky své oddávají, to nesnesitelné jest!*“ (Komenský 1972: 19) Zde si můžeme povšimnout, že Komenskému leží na srdci dobro dětí a nabádá matky k tomu, jak se dobře chovat. Lze říci, že v těchto tvrzeních je svoboda jednání velice omezena.

„*Dobré bude i dítě zvykati, kolikrát za den lehnouti, vstáti, pojísti, pohráti mají, protože i zdraví napomáhá, i řádu dalšího základem jest.*“ (Komenský 1972: 22) Zde nalézáme dokonce přesné vymezení, kdy máme dát dítě spát, kdy mu dát jíst, aby si zvykalo, takže by se dalo říci, že takovéto přesné rozvržení nemá se svobodou moc společného. Dítě by mělo mít režim, který se má přesně dodržovat. Potvrzuje se zde výrok Jana Kvačaly, že Komenský dbal na tělesné zdraví dítěte.

„*Kdykoli tedy děti od jiných něco vidouce téhož dělati se pokoušejí, přáti jim toho, však poněvadž některé věci nebezpečné by byly (jako nožem krájeti, sekerou sekati atd.), v něčem pak dětem, to do rukou dada, škoda by se státi mohla (...).*“ (Komenský 1972: 28) Tenhle výrok se už týká dětí starších, kterým Komenský nabízí více možností, jak se začít uplatňovat v něčem, co chtějí samy. Dalo by se říci, že čím jsou děti větší, tím více mají svobody ve svém konání.⁶²

⁶¹ Komenský, J. A.: *Informatorium školy mateřské*. Státní pedagogické nakladatelství Praha: 1972.

⁶² Tamtéž.

Ve škole je důležitá kázeň, která má dva stupně. Nejdříve přichází okřiknutí, když dítě nedělá, co má. Okřiknutí má být rozumné, aby se dítě neleklo, ale uposlechlo. Také může být dítě napomenuto slovním pohrožením nebo potrestáním, aby se zahanbilo. Pokud tento stupeň kázně zabere, dítě může být zase pochváleno. Komenský zdůrazňuje, že se má mnoho chválit. Druhým stupněm kázně je fyzický trest ve formě plácnutí rukou nebo metličkou. Tím se dítě zahanbí a příště bude pozornější.⁶³

Komenský také nabádá rodiče, aby dítěti vše nepovolovali. Když vidí, že je dítě nerozumné a nepočiná si správně, má jej rodič zarazit a ukázat mu, jak je to správně. Odkazuje na Písmo svaté, kde je napsáno „*bláznovství sice k srdci člověka přivázáno jest od mladosti, ale metla kázně je vyháňá*“. (Komenský 1972: 35) Chyba je v rodiči, který své dítě nenapomíná a nechá ho vyrůstat bez výchovy. Dítě je rozumné natolik, aby pochopilo, k čemu slouží metla. Když si rodič stěžuje, že má neposlušné dítě, Komenský odpovídá: co kdo zasel, to také sklízí. Dítě se má vychovávat od malička, jako strom, dokud je kmen mladý a dá se rovnat. Pokud se nenarovná mladý, poroste křivě.

„*Milovati dítky přirozené jest, ale nezjevovati jim celé lásky, opatrnost jest.*“ (Komenský 1972: 37) Poněvadž toho dítě může využít, Komenský nabádá k ostražitosti, aby děti nevyužívaly své rodiče a nezneužívaly jejich lásky k nim. Děti musí rodiče poslechnout, a když neposlechnou, rodič je má napomenout (pokud se začnou vzpouzet), případně použít rozumné potrestání.

Děti musí mluvit pravdu. Důležité je proto vést děti k pravdě, aby se přiznaly, pokud něco provedly, a naopak neříkaly lži, nevymýšlely si něco, co není pravdivé. Nejhorší jsou na tom děti, které si zvyknou lhát.

Rodiče mohou po dítěti chtít různé úkony - něco přinést, dojít pro mléko - a dítě musí zanechat hraní a udělat vše, co mu rodič poručí. Musí se také naučit pomáhat staršímu. Musí umět pozdravit, poprosit, poděkovat a pomoci. Tyto ctnostné vlastnosti se některé děti nemusí učit nijak zdlouhavě, ale jsou i takové děti, kterým se musí pomoci a navést je na správnou cestu.

Škola bude pro děti hrou, pokud jim rodiče od mala budou říkat, co všechno je čeká, a pokud se budou učit, že z nich budou slavní a učení lidé. Rodiče musí nabádat děti k poslušnosti a občas je poslat s něčím za učitelem ještě před nástupem do školy. Učitel by si s nimi měl povídat. Rodiče by se měli dítěte ptát, zda bude poslouchat,

⁶³ Komenský, J. A.: *Informatorium školy mateřské*. Státní pedagogické nakladatelství Praha: 1972.

a vysvětlit mu, že když nebude poslouchat, tak bude zle. Neděsit dítě, ale zároveň jej na kázeň připravovat. Všechno toto počínání se zúročí při samotné docházce a dítě bude prospívat.⁶⁴

Pojetí svobody ve výchově v tomto díle lze konstatovat, že výchova je dle Komenského důležitá od narození. Svobodný člověk se stává až po dosažení určitých znalostí a zkušeností, které jsou mu předány rodiči a učiteli. Předškolní děti jsou ještě malé na rozpoznání dobrého a zlého. Učitel je vychovává hrou, zato však důsledně a sám jim jde příkladem.

3.2 Velká didaktika

V úvodu uvádí Komenský tři hesla: stručně, příjemně a důkladně. Cílem je, aby učitelé učili méně a žáci se naučili více. Tím bude ve škole méně hluku, nechuti a marné práce a více klidu a rozkoše. Didaktika znamená umění vyučovat. Velká didaktika znamená všeobecné umění, jak naučit všechny všemu. A to lehce, co nejpříjemněji a důkladně. (Komenský 1905: 2-3)

V díle Komenský píše, že děti nejsou ještě zaujaté zlými zvyky, proto je nejlepší je vzdělávat od útlého věku. „... stává se, že dívky, které se ještě neposkvrňují opět hříchem a nevěrou, prohlašovány jsou za dědice celého království Božího, jen když dovedou ostříhati v přijaté již milosti Boží a uchovati se neposkvrněnými od světa.“ (Komenský 1905: 21)

Aby se zabránilo zkáze lidského pokolení, je nejlepší opatrně a obezřetně vychovávat mládež. Má-li se člověk stát člověkem, musí být vzděláván. (Komenský 1905: 67) Vzdělávání se nejsnadněji uskutečňuje v mládí, přičemž vyučování musí být všeobecné. Vzdělávání přísluší oběma pohlavím a všem lidem bez jakéhokoli rozdílu. I poddaným, aby uměli rozumně poslouchat těm, kdo jim moudře rozkazují. „*To tedy platí, že všem, kdož se zrodili lidmi, je třeba vyučování, poněvadž mají býti lidmi a ne divokými zvířaty, nerozumným dobytčím, neumělými klacky.*“ (Komenský 1905: 73)

Didaktické umění by mělo mít užitek pro žáky takový, aby se dostali k vrcholům vědění žertem a hrou, nikoliv křikem a ranami. Člověka je třeba rozvíjet a vybavovat tím, co už v sobě částečně má. Učební metoda musí být přirozená, aby vzbuzovala chuť k učení. Předměty by měly být přednášeny v příjemné a přátelské atmosféře.

⁶⁴ Komenský, J. A.: *Informatorium školy mateřské*. Státní pedagogické nakladatelství Praha: 1972.

Komenský se odvolává na výrok Pythagorovce Diogena, který prohlásil, že základem celé obce je vychovávání mládeže.⁶⁵

Všichni lidé se narodili proto, aby byli lidmi, to znamená tvory rozumnými, pány ostatních tvorů a věrným obrazem svého stvořitele. (Komenský 1905: 85)

Z pohledu pojetí svobody ve výchově nalézáme v tomto díle opět myšlenku výchovy jako prostředku k naplnění lidství. Má-li se člověk stát člověkem, musí být vzděláván. Všeobecně, všemu, což platí pro všechny bez rozdílu. Člověk už má něco dáno v sobě samém, co mu jde lépe, a to je potřeba rozvíjet přirozenou metodou.

3.3 Drobnější spisy některé

Komenský se zabývá tím, jak ze škol vypudit lenivost. Komenský považuje za největší překážku k dosažení moudrosti právě lenivost. Ten, který nezná cestu k dosažení něčeho velkého, je ubohý. Také ten, který pohrdá léky a svému dobrému stavu nechce porozumět, je ubohý. Bez odstranění tohoto nešvaru, tohoto balvanu, se nelze pohnout dál a vše je marné. Komenský radí všem, aby nejprve četli a neschovávali knihy pro moly, dále aby se snažili porozumět tomu, co je v knihách, a za další aby o těchto věcech vedli debaty s ostatními, aby sdíleli informace.

Škola je cvičišťem prací, které jsou příjemné, přičemž se ve škole vykonávají práce duševní. Hra ve škole neznamena, že žáci hrají kostky nebo karty. Škola je místem, kde práce nejsou těžké a občerstvuje se při nich duše, což je příjemné jako při samotných hrách.

Škola je dílna lidskosti. Mladí lidé vzděláváním nabývají pravých obrysů lidskosti, aby z nich nezůstali „pařezy“. Mají se stát obrazem Boha. Škola je tak dílnou světla. Jejím hlavním cílem je osvětit mysl a vypudit temnotu nevědomosti a hříchu. Někteří přirovnávají školy ke stavitelskému umění. Lidé se ve škole utvářejí, aby mohli vybudovat společnost, stali se občany a utvářeli církev. Školy požadují pracující občany, jak učitele, žáky, tak dozorce, kteří na vše dohlížejí.

Učitel je dobrý, pokud svou vyučovací práci neodbývá, nevyhýbá se jí, ale naopak ji vyhledávat. Čemu má učit? Učit má všemu. Jak učit? Příjemně, bez bití, křiku a násilí. Učitel je čistým a ryzím služebníkem světla, který se snaží vlít světlo do všech smyslů těla a rozhánět mrákoty. Svoji moudrost přizpůsobuje a urovnává, aby tím naplnil

⁶⁵ Komenský, J. A.: *Velká didaktika*. Nákladem dědictví Komenského: Praha 1905.

lidskou přirozenost. Je jako pastýř beránků, který se je snaží uchránit od nemocí, správně je napájet a chránit před divokou zvěří. Učitel musí znát všechno, přečíst mnoho knih, aby byl jako živá knihovna.

Dobry žák dychtí po učení, nevyhýbá se žádné práci a chce dosáhnout umění. Má si stanovit cíle nejvyšší, ne ty střední, a neustále vyhledávat, čemu by se doučil a od koho. Má být jako rostlina, která touží vyrůst v košatý strom v ráji božím a přinášet lahodné ovoce. O žácích té doby se Komenský vyjadřuje nelichotivě. Dle jeho názoru je postihla lenivost. Jsou obklíčeni mlhou a nedokážou se probojovat k pravé moudrosti. Poslouchají učitele s ošklivostí, jakoby neslyšeli. Jazyk mají také lenivý, váhavě odpovídají a vymlouvají se. Nechtějí si psát výpisky z knih. Tím si přivádějí oslabení a otupění mysli, kdy přestávají vědět, proč jsou žáky.

Dobry správce je ten, kdo veškerou svoji snahu vynaloží ve prospěch školy. Je jako dobry velitel na vojně. Opatřuje svým vojákům nejlepší zbraně, udržuje řád podle zákona, stará se o mzdu, která má být vyplácena včas, vede své vojsko proti nepříteli a nedovoluje lenivou zahálku. Donucuje sliby a hrozbami, vodí zpátky zběhy, pomáhá slabým, chválí udatné. Komenský udává, že občas na škole žádní správci nejsou. Když správce škola má, jen málo ji navštěvují a zkoušejí učitele a žáky. Věci nechávají běžet, nestarají se o nic a jen málo domlouvají žákům.

Z tohoto systému vychází dělníci, kteří ve svých dílnách spí nebo hrou a zahálkou zabíjejí čas. Dílo pak zůstává nedodělané nebo nedokonalé. Zlé věci musí být napraveny odstraněním lenivosti ze škol a s tím musí začít učitelé. Nejdříve sami u sebe tím, že budou uvažovat o vznešenosti svého povolání. Musí se řídit heslem „uč, nebo odhod masku učitele“. Poté začnou lenivost odvádět od svých žáků. Nejprve stálým příkladem pilnosti, horlivosti a vytrvalosti v práci. Za další mají dávat pozor, aby při jejich výkladu žáci neumdlévali. Čemu učí učitel, má žák napodobit a učitel sleduje, zda to dělá dobře, případně ho musí opravit. Je potřeba vnést do výuky pohyb a cvik, jehož obliba je dána lidskou přirozeností. Důležité je také přátelské a vlídné chování k žákům. Žáci se nemají třást strachy před učitelem tyranem. Komenský přidává poznatky ze své učitelské praxe, kdy občas navštívil školu, kde se učitelé vyhýbali kontaktu se žáky a úkoly jim předhazovali jako kosti psům. Tím vzbuzovali ošklivost k učení, jelikož se vztekali, když nebyl úkol dobře vypracován či pochopen. Zneužívali svoji moc. Komenský radí učitelům, aby se vzdali své moci, protože pak teprve mohou být pro své žáky bohem.

Žáci se musí umět naučit nebýt lenivými. Toho má být docíleno správným příkladem a opatrným vedením. Nejprve je zapotřebí vštípit žákům lásku k moudrosti a poté, až kdyby malátněli, může být použita kázeň. Dozorci musí vybírat učitele učené, nábožné, lidumilné a pracovité. Častými návštěvami škol si mají ověřovat, zda je vše v pořádku, protože špatné návyky, i když jsou vidlemi vymláčené, se stejně mohou vrátit. Také musí všechny uvědomovat o povinnostech a číst jim zákony, aby se nemohli vymlouvat.

Rodiče mohou pomoci vymýcení lenosti tím, že mládež bude dobře připravena na školu již z domova. Důležité je začít s přípravou už od narození. Děti, které ještě nemohou být zaměstnané prací, mohou rodiče zaměstnat hračkami. Po nástupu do školy mají děti prověřovat, co ve škole dělaly, jaké mají úkoly a jak prospívají. Nad tím vším mají bdít správcové církve.

Komenský žádá, aby si lidé vzpomněli, že nejsou zrozeni k divokosti, ale k lidskosti. Lidé se mají povzbuzovat slovy i příklady a namáhat se s lenivými. Komenský se nevzdává naděje, že časem přijde sklizeň toho, co bylo zaseto. (Komenský 1876: 13-33)

Pravidla mravů Komenský popisuje v tom ohledu, jak se má žák chovat v soukromí i ve škole. Učitele má poslouchat, dávat pozor, předcházet všemu, za co by mohl být bit a přijmout trest nebo pokárání za nějaké provinění. Se spolužáky má žít v klidu a pokoji a mít je za své přátele a bratry. Žák se má snažit, aby ostatní předčil ve vědomostech, a když se tomu tak stane, neměl by se ostatním vysmívat. Kamarádit se může s kýmkoliv, kdo jej může posunout dál a učinit ho vzdělanějším. Mezi ostatními se nemá nechlibit svými věcmi, ani nehanět věci ostatních. Pokud se proviní, má přijmout trest a přiznat se k činu, za který má požádat o odpuštění. Ve škole ani mimo školu není dovoleno si hrát, pokud není hotová práce. Na ulici a před školou je zakázáno si hrát. (Komenský 1876: 34 – 45)

Zákony školy dobře spořádané se týkají všech školních věcí, které slouží sobě vzájemně i celku ke společnému účelu. Základem školy jsou zákony a vykonávání zákonů je kázeň. Znat věci, ale nevědět, proč je dělám, je polovičatá nevědomost. Škola, tedy dílna lidskosti, učí užívat věci s opatrností, aby mohly sloužit svému účelu, což je ku prospěchu celému živobytí. Ve škole platí zákon řádného rozdělování času na všechny práce. Stejně by měla být vyměřena práce a odpočinek. Každá hodina má mít svůj úkol, který je vykonán, a poté následuje přestávka. Po škole by mělo proběhnout zopakování učiva, které bylo ve škole probráno. Ve středu a v sobotu

odpoledne mají být prázdniny, v neděli je celý den volný pro Boha. Čtyřikrát ročně jsou povoleny prázdniny: o Vánocích, Velikonocích, letnicích a měsíc o vinobraní.

Učební metody zahrnují učení příklady, pravidly a napodobováním. Učitel má zkoušet v průběhu hodiny, zda žák dává pozor a probíranou látku chápe. Po škole pak žáka zkouší desátník, co bylo za den probráno. Žáci se mají zkoušet také mezi sebou navzájem. Po měsíci zkouší celou třídu ředitel a prozkoumává tím, zda byly splněny měsíční úkoly. Na podzim se koná velká zkouška před postupem do vyšší třídy. Tím se zkoumá, zda byly splněny roční úkoly.

Důležité jsou pro výuku divadelní hry. Žáci předvádějí své výkony před ostatními podle určitého návodu. Je to ukázka také toho, jak umí překonat svoji stydlivost. Mládež si má navyknout na odlišné věci, odpovídat na odlišné otázky a měnit hlas. Každá třída má čtyřikrát ročně vystoupit na jevišti. Divadelní hrou má být představeno vše, co bylo za čtvrtletí vyučeno.

Mladší žáci mají přirozeně snahu se zabavovat hrou prostřednictvím pohybování více těla nežli myslí. Takové zábavy jim nemá být upřeno. Hry mají být vedlejším dílem života. Hra má občerstvit ducha, nemají to být hry sedací. Hra nemá být životu nebezpečná. Během procházení mají být žákům ukazovány stromy, pole, vinice a byliny, čímž se připraví na své budoucí zaměstnání. Pokud se žáci potřebují hrou pobavit, mají si zvolit ředitele, který hru bude řídit a zároveň se tím naučí poroučet i poslouchat. Na hry vždy dohlíží učitel, aby se nikomu nic nestalo.

Spát v poledne nebo přes den není dovoleno, jelikož k tomu slouží noc a tma. Den a světlo je stanoveno pro práci. Tělo má být uchováno v čistotě a neslouží k rozkoším, ale je otužováno prací. Lež nemůže být trpěna, každý má mluvit pravdu, i kdyby se měl přiznat k vině. Učitel může své žáky potrestat vlastní nebo cizí rukou, pokud má být napravena vina.

Pobožnost má být v žácích pěstována ustavičnou praxí. Žáci se mají chovat jako před tváří boží, která je neustále ve všem počínání sleduje. Každý je oddaný Bohu a několikrát za den má na něho vzpomínat. (Komenský 1876: 51 – 65)⁶⁶

Z pohledu pojetí svobody ve výchově Komenský považuje školu za dílnu lidskosti. Vzdělání osvítil mysl a lidé se stanou obrazem Božím. Předpokládá, že děti touží samy od sebe po vědění, čtou si knihy a doptávají se na informace. Stěžuje si na stav

⁶⁶ Komenský, J., A: *Drobnější spisy některé*. Besedy učitelské v Praze 1876.

společnosti, kdy převládá lenost žáků, kterou chce vypudit. Jak toho lze dosáhnout? Příjemností, harmonií, poutavým výkladem a snaživým učitelem.

3.4 Orbis pictus

„*Lékem proti nevědomosti je vzdělání, které se má vštěpovati ve školách, ale tak, aby to bylo vzdělání pravé, plné, jasné a trvalé.*“ (Komenský 1941: 16) Tato kniha měla sloužit jako pomůcka pro školy. Je v ní obsaženo zobrazení a pojmenování hlavních věcí na světě a hlavních jednání v životě. Má být shrnutím celého světa a jazyka a má vyvolat zájem u dětí, aby se ve škole netrápily, ale těšily se z nabývání vědomostí.

Lidskou duši Komenský v knize definuje jako život těla. „*Pravé poznání věcí jest věda, falešné blud, domnění, podezření.*“ (Komenský 1941: 90)

Komenský v knize uvádí, že lidské osudy se nemají přisuzovat štěstí ani náhodě, ale Bohu. Bůh je vševládnoucí a vševidoucí. (Komenský 1941: 243)⁶⁷

Z pohledu pojetí svobody ve výchově nalezneme v tomto díle myšlenku vzdělání jakožto léku na nevědomost. Výchova vede k poznání. Komenský napsal toto dílo pro děti, aby se zvýšil jejich zájem o vědění. Ale v pozadí za vším stojí Bůh.

3.5 Věječka moudrosti

Dílo obsahuje v názvu slovo věječka, což je nástroj rolníků, kterým provívají obilí na mlatě a oddělují plevel od zrna. Komenský chce v tomto spisku ukázat, co se mu na ostatních dílech líbí a co ne, aby mohl získat dokonalý nástroj ke správné mu zušlechťování lidské povahy. Lidské vlohy přirovnává k poli, které se osévá semeny nauk, buď vrozenými od Boha, nebo znalostmi naučenými během života od ostatních. Výhonky jsou myšlenky člověka. Plody jsou rady, znalosti a poučky, které se sklízí srpem, čili rozumem, a dávají se do sýpek, čili paměti. Potom se mlátičkou odděluje plevel od pšenice, tedy domněnky od pravdy.

Komenský používá alegorii živého pole, které mají všichni lidé v sobě. Zkušeností a zkouškami se oddělují plevy od zrn, až zůstane v člověku jen čistá pravda. Opět v tomto spise nacházíme poukázání na to, že celý život je školou, a je potřeba se stále něčemu učit, protože dokonalý je pouze Bůh. Ti, kteří hlásají, že se nikdy nezmýlili, jsou *prázdní*. Povinností žáka je prospívat, být horlivý, překonávat nevědomost, omyly

⁶⁷ Komenský, J. A.: *Orbis pictus*. Fr. Borový: Praha 1941.

a chyby. Důležité je však nikam nespěchat a neunáhlit se. Až na konci života může člověk dosáhnout správných mínění. Každý by měl zpětně zhodnotit své dílo a nahlídnout na něj cizíma očima, popřípadě se opravit. To udělal také Komenský. Rozebírá *Velkou didaktiku*, na které nechce nic změnit, jelikož jde o dílo života, které poukazuje na všeobecné cíle. Začíná od nejvyššího cíle člověka a má za úkol u něho vzbudit touhu po nejvyšší dokonalosti. Pomocnými prostředky ho k touze dovede.

Komenský zdůrazňuje, aby se mládež naučila jazyku: „*A at' se žákům poručí, aby tu tabulku četli a opět četli, psali a opět psali tak dlouho, dokud neutkví v paměti celá abeceda, jejíž pořádek třeba znát pro užívání slovníků.*“ (Komenský 1969: 29) Zde není prostor pro svobodné rozhodnutí, protože tento krok je nutný. Nechce ovšem, aby se jazyku naučili během prvních tří let života, ale postupem času pomocí dosažených znalostí a rozumu. „*Všechno at' samo jen plyne, buď násilnost vzdálena věcí!*“ (Komenský 1969: 35)⁶⁸

Z pohledu pojetí svobody ve výchově se v tomto díle objevuje myšlenka toho, že celý život je školou a celý život se učíme, protože dokonalý je pouze Bůh. Až na konci života člověk dosáhne správného mínění. Důležité je nespěchat a neunáhlit se, jelikož všechno samo plyne bez násilí.

⁶⁸ Komenský, J., A: *Věječka moudrosti*. Státní pedagogické nakladatelství Praha: 1969.

4 Analýza teologicko-filosofických děl Jana Amose

Komenského

Díla jsou řazena dle doby vydání od nejmladších po později vydaná. Tím lze sledovat Komenského názorový vývoj, ve kterém se odrážely dobové myšlenky a události.

4.1 Retuňk proti Antikristu a svodum jeho

Retuňk proti Antikristu a svodum jeho je obsáhlý anonymní traktát, který vznikl před bitvou na Bílé hoře. Jedná se o polemiku obsahující varování před zesilující protireformací, kde Komenský usvědčuje katolicismus a církve jako takovou, že jedná v rozporu s ideály křesťanství. Komenský do svého výkladu zařadil k tomuto účelu citáty z Bible.⁶⁹ Církev porušuje svůj smysl, s čímž se ztotožňuje i Petr Chelčický, který zavrhuje římskou církev.⁷⁰

Retuňk je překladem z německého slovesa retten, což znamená záchranu. Spis je určený všem lidem a celému světu.⁷¹

Komenskému se zdá, že lidé se odvrací od Boha a upadají do rukou Antikrista, jako tomu bylo i dříve. Za Antikrista považuje papeže, jenž je falešným prorokem. Vyjmenovává čtyři příčiny, proč se společnost nachází v neutěšeném stavu. První je nedbalost. Člověk je nedbalý ve víře v Boha. Chybu vidí ve špatné výchově od dětství. Druhou příčinu vidí v církvi, která lži vykládá jako pravdivé a naopak. Snaží se mít ze všeho jen prospěch a nehledí na blaho obyčejných lidí. Třetí příčinu vidí v zaslepenosti a touze po moci a slávě, z níž viní církev. Ze čtvrté příčiny také viní církev, jelikož lidi trestá a odvádí od pravé církve. Sem spadají například pokuty a vězení. Některým je za jejich zločiny odpouštěno prostřednictvím odpustků, kdy se lidé mohou vykoupit a církev tím bohatne. Lidé jsou násilím a hrozbami nuceni uznávat římskou církev. Komenský ji označuje za Antikrista. Vysvětluje to tak, že člověk se přidá raději k většině, která má pro něho lákavé vyhlídky, než aby trpěl za správnou věc.

Komenský odsuzuje náboženství papežské, protože zlehčilo a tím potupilo Písmo svaté. Zabíjí svaté a opíjí se jejich krví, považuje se za bezchybné a nebloudící. Papežové dělají vše proto, aby si udrželi moc a slávu. Tím se odklánějí od Boha.

⁶⁹ Daňhelka, J., Lupínková, N., Říčan, R.: *JAK 2, Informace o díle*. Academia, Praha: 1971.

⁷⁰ Kuklová, P.: *Komenského dílo Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*. Praha: 2015.

⁷¹ Tamtéž.

Církev lidi mate v základu náboženství, což je boží slovo. Nejrady by, dle Komenského, vzala lidem Písmo úplně.

Komenský zde mluví ke křesťanům, aby se bedlivě dívali kolem sebe, naslouchali Bohu a svým svědomím posoudili, co je správné. Snaží se tak ukázat správnou cestu, která vede k Bohu a k poznání. Nepřikazuje lidem, jak mají jednat, pouze jim ukazuje cestu, která je správná a jak ji mají poznat pomocí svého rozumu: „*Otevřete oči a ohledejte se, zkušujte duchu, jsou-li z Boha, dobře-li vás vedou, či zle ti, kteříž vás vedou, sami na to pozor mějte, sud'te, čím svědomí vaše spravují...*“ (Komenský 1971: 80) Komenský se snaží v lidech probudit zájem o svůj život, svobodně se rozhodovat a rozlišovat, co je dobré a co špatné.

Komenský v knize naprosto odmítá římskokatolickou církev a nabádá lidi, aby se k ní nepřidávali, neboť klame. Papež se vydává za vikáře božího. Komenský to odsuzuje, protože Bůh je všemohoucí a žádného vikáře nepotřebuje. Nabádá lidi, aby četli Písmo a nepřidávali se k církvi. Křesťan nemá dělat, co se mu zlíbí, ale má sloužit Bohu, jak nejlépe umí. Je svobodný, ale nezneužívá svobody, nýbrž jedná dobře a chová se jako služebník boží.

Pobízí rodiče, aby děti od mala vedli dle Písma. Důležité je pro Komenského vedení dětí ke správnému životu a nepromrhat život materiálními slastmi.⁷²

Komenský zdůrazňuje, že papež nemá danou moc od Boha. Základ církve a jedinou její hlavou je Ježíš Kristus. Papeže nazývá loupežníkem, protože nemůže dokázat, kdo mu dal moc.

Komenského lidská svoboda, kterou vyznává, spočívá ve sloužení jen živému Bohu a nikomu jinému. Pociťuje, že lidé mají mnohem větší strach z nenávisti přátel než z Božího hněvu a viní z toho nevědomost.

Vyjadřuje se pochvalně o bratrských školách, kde je kladen důraz na náboženství již od mládí. Pozornost obrací k budoucnosti a k dalším generacím.⁷³

Kuklová v odborné práci *Komenského dílo Retuňk proti Antikristu* uvádí spojení temnoty a bloudění s úpadkem víry a světla s pravou vírou v Krista. Bůh je světlo. Motiv světla je v díle nepřehlédnutelný. S motivem světla se spojuje naděje. Naděje na obecné spasení. Naděje na věčný život, pokud se budou lidé obracet ke světlu, k Bohu. Komenský vyzývá katolíky k návratu do původního stavu. Původní stav je

⁷² Daňhelka, J., Lupínková, N., Řičan, R.: *JAK 2, Retuňk proti antikristu a svodum jeho*, l. p. 1617. Academia, Praha: 1971.

⁷³ Tamtéž.

svobodný. Komenského výrok: „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.*“⁷⁴ je uvedený i v tomto díle.

Z pohledu pojetí svobody ve výchově je v díle patrná teologická myšlenka záchranu lidstva a spasení. Komenský ukazuje lidem správnou cestu, která vede k Bohu, ale lidé se mají svobodně rozhodnout. Křesťan je svobodný, ale nezneužívá toho. Jeho lidská svoboda spočívá ve službě Bohu a nikomu jinému. Za úpadek společnosti může nevědomost lidí. Pokud se člověk obrátí k Bohu, má naději na spasení a věčný život. Komenský tímto dílem vyzývá katolíky k návratu do původního, svobodného stavu.

4.2 Pres Boží

Komenský chápe pres jako zármutek a trápení. Rozebírá Jeremiášův verš: „*Tlačil pán presem Pannu, Dceru judskou: protož já pláči a z očí mých vody tekou.*“ (JAK 3 1978: 418, Pláč 1, v. 15) Popisuje smysl jednotlivých slov. Panna, dcera judská, je lid, který Bůh stvořil: „*Předně, pro svobodu, již od Boha obdařen byl, aby cizímu žádnému nesloužil a poddán nebyl než Bohu samému.*“ (JAK 3: 1978: 418) A také pro ušlechtilost a krásu duše, jak vnitřní tak vnější. Zde můžeme nalézt shodu s výroky Molnára a Sousedíka, kteří jsou zastánci názoru, že Komenský nemá být chápán ryze kvietisticky. Komenský nazírá na člověka nejen jako na duchovně založenou bytost, ale také jako na bytost zemskou.

Pánem rozumí Boha, Hospodina. Presem může být řemeslný nástroj, sloužící lidem při práci. Tady ovšem myslí Boží pres, který ukládá na lidi v podobě kázně, pokud je kázeň mírná: „*Kázní tedy svatou lidé jako presem dotlačování bývají, aby ovoce pobožností a pokání jakž takž vydávati museli.*“ (JAK 3: 1978: 419) Pokud tento pres na lidi nestačí, použije Bůh pres tvrdší, který se na lidech projevuje kroucením, vzdycháním, stonáním, bolením kostí, bolestí u srdce, potem, slzami i krví. Tento pres má na mysli Jeremiáš ve sloce „Presem tlačil Pán Pannu, dceru judskou“, při popisu války v Jeruzalémě.

Dále Komenský srovnává pres lidí, čili náradí, a přes Boží, čili hněv. Každý má za cíl něco změnit ku prospěchu svému. Bůh chce, aby lidé byli pobožní, střídmí, krotcí, svorní a aby měli další pozitivní ctnosti, ale lidé si toho neváží a nechávají se ovládat vášněmi. Bůh proto lidí drží v presu, aby ho poslouchali. Když se napraví, Bůh je

⁷⁴ Dobiáš, F. M.; Havránek, A.; Heller, J.; Molnár, A.; Smolík, J.; Říčan, R.: *Sedm statí o Komenském – Dva dopisy J. A. Komenského*. Praha: Kalich, 1971, s. 103: „*Ve věcech všechno plyne spontánně bez násilí.*“

z presu pustí: „...jestliže v úmyslu stále pobožnosti dobře spořádání byti začínáme: to, pravím, vidíme-li při sobě, dobrá, veselá, neomylná byti může naděje, že Pán Bůh brzy nás z presu pustí, poněvadž že se ne v trápení, než v napravení našem kochá, jistotně víme.“ (JAK 3: 1978: 423) Obdobně se Komenský vyjadřuje ve druhém svazku díla *Retuňk proti Antikristu*, kde zdůrazňuje, aby lidé naslouchali Písmu a podle toho jednali.

V tomto díle můžeme spatřit několikeré vybízení k dobrému životu. Komenský apeluje na lidi, aby jednali podle Boha a poslouchali ho. Pres popisuje jako kázeň. Kázeň, kterou na nás uvaluje Bůh. „Kterýmž presem kázeň církevní se míní, jenž jest moc služebníkům církve daná, aby na hříchy žehrali a je jak ostrými slova božního pohrůžkami, tak i tvrdošijných vylučováním od svátostí a od naděje milosti boží odháněním přísně trestali.“ (JAK 3: 1978: 419) Následně uvádí, že kázní jsou lidé dotlačováni k pobožnosti a pokání. Zde spatřujeme určitý stupeň přísnosti, kterou Komenský vyžaduje. Člověka nechá se svobodně rozhodnout, ale chce, aby dělal vše dobře, čestně a spravedlivě. Komenský požaduje ctnostné vlastnosti, a pokud je člověk má, je vysvobozen z kázně a přijat jako dobrý člověk, kterého Bůh odmění. Pokud se člověk nechová dobře, neposlouchá Boha, tak ho Bůh potrestá: „Rozumějmež tedy my také, že nynější naše trápení, války, loupeže, nátiskové, vypovídání, drahoty, hladové, žalářové a rozličná ukrutenství, kteráž se nad těly i dušemi našimi provodí, nic nejsou než boží (boží pravým, a ne netčí) nás presování.“ (JAK 3: 1978: 420)

4.3 Listové do nebe

Chudí ve spise žádají Boha o spravedlnost a rovnost mezi lidmi. Bohatí si většinou svůj majetek nezaslouží a chudí se modlí, nemají jídlo a prosí Boha o smilování. Jde tedy o prosbu o rovnost, aby bylo vše spravedlivě mezi lidmi rozděleno, protože každý si zaslouží stejný díl.

Bůh odpovídá. Zastává se chudých a každého, kdo se k němu obrací. Jakmile však jde někdo proti Bohu, zle se mu povede. Bůh vzkazuje chudým, že se tímto rouhají. V těle chudých na zemi a bohatých v očích Božích je jim lépe. Hospodin činí, jak se jemu líbí, a lidi na něho nemají svádět vinu.

Bůh odpovídá i bohatým lidem. Je ustanovil správcem majetku a oni jím pohrdají, neváží si toho a s chudými špatně zacházejí. Kristus jim vzkazuje, že může nakládat se vším, jak uzná za vhodné, a může jim poroučet. Jeho ochota pomoci ostatním je

nezměrná, každému rád pomůže. Bohatým jeho ochota však zavírá oči. Poroučí bohatým, aby neutiskovali chudé a naučili se mít rádi bližního svého.

Bohatí odpovídají Kristu. Slibují mu poddanost a rozvádějí při s chudými. Chudí se podle nich chovají přehnaně a s každou maličností si stěžují Bohu. Za svoji chudobu si mohou sami zahálkou, hýřivostí a leností. Bůh dává tomu, kdo si to zaslouží. Vznáší otázku, zda je správné krmit ty, které Bůh nechce krmit? Každý by se měl svobodně rozhodnout, jaký život chce vést. Zda se poctivou prací přičiní a vymaní se z chudoby, nebo bude líný a bez práce chtít bohatství. Prosí Krista o spravedlnost.

Odpověď Krista všem lidem na zemi se týká posledního soudu. Ať jsou lidé bohatí nebo chudí, on vše vidí, a až nastane poslední soud, všechno zhodnotí a spravedlivě rozsoudí. Vzkazuje lidem, aby jednali s vědomím, že soud může přijít kdykoliv a oni se budou muset obhájit. Bude se rozhodovat spravedlivě na základě svědomí člověka. Nebude čas na milosrdenství. Spisek *Listové do nebe* končí smířlivě. Kristus žádá lidi, aby svobodně naložili se svým životem, ale byli si vědomi toho, že až přijde Boží soud, budou za vše náležitě souzeni. Komenský spisek napsal v roce 1618 a snažil se rozřešit problém filozoficko-teologický, proč všemohoucí a spravedlivý Bůh dopouští, aby se na světě dělo bezpráví a zlo. Komenský nakonec žádá od chudých trpělivost a od bohatých milosrdenství. Obě strany mají do posledního soudu napravit, co je možné, protože potom budou souzeni spravedlivě.⁷⁵

Lidská svoboda je v díle chápána jako odpovědnost za svůj život. Člověk se svobodně rozhodne, jaký život povede. Může se svojí snahou a pílí vymanit z chudoby nebo být líný a chtít bohatství bez práce. Bůh je všemohoucí a vševidoucí. Rozsoudí lidi, až nastane poslední soud. Bude spravedlivý a na základě svědomí člověka posoudí. Lidé se mají chovat tak, jako by měl poslední soud nastat hned. Svoboda a svobodné rozhodování s sebou přináší odpovědnost za své činy.

4.4 Přemýšlování o dokonalosti křesťanské

Tento spisek Komenský napsal v roce 1621 a věnoval ho své ženě Magdaleně. Zachycuje v něm svoji nezměrnou lásku k Bohu a proces, jak dosáhnout dokonalosti a moudrosti. Člověk musí především očistit své srdce, které je od přirozenosti nepokojné, toužící a lačné. Kdo touží po boží lásce, musí mít klidné srdce. Boha musí

⁷⁵ Kol. autorů: *Dílo Jana Amose Komenského 3*. Academia, Praha 1978.

člověk nade všechno milovat, jaksám Pán Bůh sdělil v Desateru. Kdo miluje Boha, ten nenávidí hřích a dělá vše proto, aby se mu vyhnul. Bůh může člověka trestat a ukáznit ho. Všechno, co pochází od Boha, je dobré. Člověk se má řídit podle Desatera, a pokud to bude dělat, jeho život bude dobrý a šťastný. V tomto ohledu není na výběr a svobodná volba znamená buď vybrat si Boha a dodržovat jeho zásady, nebo si ho nevybrat a být bezbožný, nebo nedodržovat všechny zásady a být špatný.

Dokonalost člověka spatřuje Komenský v neustálém milování Boha. Je nezbytné jej nosit v srdci, všechno mu podřídit a oddat se mu. V tom se projevuje Komenského nezměrná láska k Bohu.⁷⁶

4.5 Nedobytedlný hrad

Spisek *Nedobytedlný hrad* patří do Komenského rané tvorby po pobělohorské tragédii. Komenský byl donucen odejít z Fulneku a ukrýval se u svých příbuzných a přátel do podzimu roku 1622. Dílo vzniklo na základě dobové potřeby, ale je aktuální i dnes. Jedná se o první úspěšný spisek, který Komenský napsal.

Komenský v tomto díle popisuje, jak je život na zemi těžký. Jediné východisko nachází v Bohu. Ten je jediný spravedlivý a mohou u něho najít útočiště i lidé žijící v bídě. Utéct lze do Božího hradu, paláce a skrýt se za štítem, hradbami. Kde je však nalézt? Bůh sídlí v srdci člověka, což je chrám boží, ve kterém přebývá duch boží. Církev je stánek boží na zemi. Nebe je nejvyšší příbytek. Boží hrad lze nalézt, pokud bude člověk celým srdcem Boha milovat, na něm samém všechno zakládat, k němu se modlit a kvůli němu všechno činit. Ten, kdo bude takto jednat, nalezne Boží hrad a bude v něm přebývat s Bohem. Pro tělo je však chrám boží nespátřitelný.⁷⁷

Svoboda je v díle připodobněna k Bohu. Bůh je svobodný, člověk vše činí pro Boha a nosí jej ve svém srdci. Útěchu lze nalézt jedině v Bohu.

4.6 Truchlivý

Po bitvě na Bílé hoře se ocitli čeští bratři Jednoty bratrské v těžkostech, které přiměly Komenského, aby se ještě aktivněji zabýval společenskými vztahy dané doby. Ve svých spisech se zamýšlí nad příčinami národní tragédie a možnostmi znovuoobnovení národa. Spisy jsou určené převážně bratřím Jednoty bratrské. Vyznačují se hledáním odpovědí

⁷⁶ Kol. autorů: *Dílo Jana Amose Komenského 3*. Academia, Praha 1978.

⁷⁷ Tamtéž.

na otázky ohledně vztahu jedince k národu a k vlasti. Komenský také hledá odpovědi na otázky vztahující se k boží existenci. V díle jsou patrné pochybnosti o smyslu víry. První díl Komenský napsal v roce 1623, druhý díl o rok později, třetí díl v roce 1650 a čtvrtý, poslední díl, v roce 1660.

Dle Molnára Komenský popsal své dílo, které sepisoval téměř celé své tvořivé období, jako rozhovory zkormoucené duše. Do popředí vystupuje otázka zavinění pobělohorské katastrofy. Nově se rozdělovaly pozemky a majetek mezi novou šlechtu, kláštery a církevní ústavy. Komenský hledá otřesenou důvěru v politickém úspěchu a oporu v metafyzickém nadhledu. Konflikt 17. století je možné v *Truchlivém* považovat za zklamání Evropy jako celku, kdy Komenský uvažuje nad tím, jaké má vlastně poslání a mravní oprávněnost při obnově lidského pokolení.⁷⁸

Na začátku prvního dílu *Truchlivého* Komenský píše:

„Truchlivý

to jest

Smutné a tesklivé člověka křesťanského

nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání:

v kterémž se jemu nejprve Rozum, potom Víra ozývají,

potěšovati ho, ale nadarmo, usilující;

za tím tedy Kristus vystoupě,

zůřivě jej z netrpělivosti obviňuje,

místné strašlivých svých ran příčiny ukazuje,

bolesti jemu ulehčuje, časné i věčné vysvobození zaslubuje,

i jak by se k obojímu hotoviti měl, poučuje.“ (Komenský 1998: 7)

Truchlivý naříká před svým rozumem, že jsou války, země se má špatně a lidé ztratili svobodu a naději na lepší časy. Rozum odpovídá, že ztratit naději je to nejhorší, že to znamená ztratit všechno. Dokud je duše v člověku, je v něm i naděje. Truchlivý chce spáchat sebevraždu, protože už nechce být na takovém světě. Rozum mu říká, aby vydržel, přečkal špatné období a byl trpělivý.

K Truchlivému promlouvá Víra. Pokud není naděje u lidí, lze ji najít v Bohu. Je potřeba hledat Božského potěšení, protože Bůh může radit a na něho se lze obrátit. Truchlivý je nedůvěřivý, stěžuje si, jak se má církev dobře, ale lidé trpí nouzí. Přeje si zeptat se Boha přímo, když jeho modlitby a prosby zůstaly nevyslyšeny.

⁷⁸ Molnár, A., Rejchrtová, N.: *Jan Amos Komenský O sobě*. Odeon, Praha 1989.

K Truchlivému promlouvá Kristus. On činí všechno dobré i zlé na zemi a ničeho nelituje. Teď nastává čas bídy, trápení a pustošení. Lidé jsou hříšní, zatíženi nepravostmi a odvrátili se od něho do libostí svých srdcí. Truchlivý se ptá Krista, proč se jim ukazuje jako nepřítel? Protože se od něho odvrátil jeho lid. Ovšem nechce lid vyhladit, protože není člověk a nenechává se ovládat hněvem. Ptá se Truchlivého, co je (lidi) trápí? Truchlivý odpovídá, že nejvíce je trápí, jak je opustil a nedává jim žádná znamení. Kristus říká, aby tomu nevěřil, protože on nemůže na lidi zapomenout, tak jako se matka nemůže odvrátit od svého plodu. Jejich hříchy je potrestaly. Lidé se totiž začali připodobňovat světu a zhýralosti. Proto musel zasáhnout. Hledá, kdo by se k němu obrátil, ale nikoho nevidí.

Truchlivý se ptá, proč se bezbožní mají dobře? Kristus odpovídá, že bezbožné nic dalšího po smrti nečeká, naopak pro zbožné je připraven život posmrtný, nebe. Bůh je spravedlivý a žádného tvora nemá v nenávisti. Kristus dodává: „*Však jsem já řekl: Strachu jejich se nebojte* (pozn. nepřátel), *ani se kormuťte, ale Pána Boha posvědčujte v srdcích svých.*“ (Komenský 1998: 47) Kristus si přeje, aby křesťané přestali dělat špatnosti. Potom je vyvede z trápení.⁷⁹

Svoboda člověka spočívá ve znovunalezení Boha ve svém srdci. Obrácení se k Bohu znamená vyjít ze tmy a trápení. V díle se objevují podobné motivy jako v díle *Nedobytedlný hrad*. Komenského nezměrná láska k Bohu se zračí ve všech jeho dílech.

4.7 Labyrint světa a ráj srdce

Komenský napsal toto dílo v roce 1623, po bitvě na Bílé hoře. Kritizuje stav společnosti té doby a provádí nad ní vlastní mravní soudy.

Svět je v *Labyrintu* vyobrazen jako město ohraničené branami. Člověk je zde poutníkem, který chce poznat svět, začlenit se do něho a získat v něm své místo. Nalézáme zde otázku po vlastní identitě.⁸⁰

Poutník je vystavený pokušení, mámení a bloudění. Vidí bídu, tesknost a lopotu. Na své cestě potkává dva průvodce. Nejprve Všezvěda, který mu dá na krk uzdu všetečnosti, aby šel povolně. „*I pohledím na tu uzdu, a aj sšítá byla z řemení všetečnosti, a udidla její byla z železa urputnosti v předsevzetích, a porozuměl jsem, že*

⁷⁹ Komenský, J. A.: *Truchlivý I., II., Labyrint světa a ráj srdce*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 1998.

⁸⁰ Varady, V.: *Komenského Labyrint světa a ráj srdce a jeho biblická inspirace*. Diplomová práce. České Budějovice 2015.

k prohlédání světa ne jako prvé dobrovolně půjdu, ale tĕkavostí a neukojedlností myslí své násilně tažen budu.“ (Komenský 1998: 132) Pak Mámila, který mu nasadí brýle mámení. Poutník věci vidí naopak, malá věc je velká a velká věc malá. Brýle má ale nasazené křivě, takže Poutník některé věci vidí přirozeně.⁸¹

Poutník se zaráží nad výběrem povolání, které je lidem přiřazováno Osudem. Domluví se s Osudem, že se nejdříve porozhlédne a teprve potom si vybere stav, který se mu zalíbí. Osud mu na jeho žádost odpoví: „Synu, vidíš, že toho jiní nečiní, ale co se jim podá neb naskytne, toho se drží.“ (Komenský 1998: 137)

Ve městě spatřuje různost lidí, jejich nestálost a vrtkavost ve všem. Nemůže se vynadívát té „tuposti“. Všude je kamení, jámy, výmoly a nikdo to nespraví, všichni padají, nikdo nikomu nepomůže. Každý pracuje pro potěchu těla, nikoliv duše. „Zvláště pak, naposledy když jsem viděl, že se tu jen tělem a tělu pracuje: ježto by člověk, přednější věc v sobě máje, duši, tu nejpředněji v práce zavodni, té zisků nejpředněji hledati měl.“ (Komenský 1998: 156)

Na duši se zaměřuje i v další kapitole, kdy poznává stav řemeslníků a málem zahyne na lodi. Prohlásí, že není „hovado“, aby pro tělo obětoval svůj život. Ne pro tělo, ale pro duši by člověk měl hledat zisky a rozkoše.

Poutník vidí titulování doktorů, mistrů a filosofů. Všichni zaplatili za udělení titulu penězi, avšak poutník zjišťuje, že nic neumí. „Že po strávení v školách věku, po vynaložení na to statku, po přivěšení titulů a pečeti naposledy zeptati se potřebí, učili se čemu? Bopomozi té správy.“ (Komenský 1998: 196)

V kapitole, kde Poutník nahlíží do křesťanského náboženství, je zřetelná kritika katolické církve. Popisuje křesťanskou rozpustilost: „ale nevěře já očím svým, hledím pilněji, a vidím v pravdivé pravdě, že pijí a blijí, vadí se a bijí, lstí i mocí jedni druhým berou a derou, bůjností řehcí a skáčí, výskají a pískají, smilní a cizoloží, huř než jsem které jiné viděl, sumou, že všecko naopak proti tomu, jakž napomínáni byli a slibovali, činí.“ (Komenský 1998: 201) Potkal na krátko i pravé křesťany, kteří se neúčastnili roztržek, jen mlčky chodili, tiše rozjímali a vzhlíželi k nebi. Ke všem se chovali přívětivě. Působili na pohled zanedbaně, oškubaně a žízni byli vyschlí.

Poutník si jde prohlédnout hrad Fortuny. Zjišťuje, že dříve k němu vedla brána zvaná Ctnost, ale teď už je rozpadlá, protože vznikly postranní branky. Ty se jmenují „Pokrytství, Lež, Pochlebenství, Nepravost, Fortel, Násilí“. (Komenský 1998: 226)

⁸¹ Komenský, J. A.: *Truchlivý I., II., Labyrint světa a ráj srdce*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 1998.

Dále se jde podívat na život boháčů. Vidí je však spoutané v okovech. Tlumočník mu říká, že si okovů váží. A opravdu, poutník vidí, jak se v poutech a v břemenech, které mají na sobě, tváří spokojeně. Ten, kdo měl nejtěžší řetěz, chodil a chlubil se. Ti, kteří se báli krádeže a závisti, měli k sobě připoutané truhly, takže jen leželi a chroptili. Poutník usoudil, že tohle není žádné štěstí.⁸²

V dalších kapitolách je vidět, jak Komenský považuje dobu, ve které žije, za pokřivenou a nespravedlivou. Poutník chce odejít ze světa. Ocítá se na své cestě sám a vidí jen bídu a utrpení.⁸³ Poutník se propadá strachy a volá Boha: „*Ach Bože, Bože, Bože, Bože, jestliže jaký Bůh jsi, smiluj se nade mnou bídným!*“ (Komenský 1998: 267) Poutník uslyší hlas, který mu říká, aby se vrátil, odkud vyšel, tedy do svého srdce, a zavřel za sebou dveře. Přistoupil k němu Bůh a řekl: „*Kdežs pak byl, synu můj? Kdes byl tak dlouho? Kudys chodil? Čehos v světě hledal? Potěšení? I kdežs ho hledati měl než v Bohu? A kde Boha než v chrámě jeho? A který chrám Boha živého než živý, kterýž on sobě sám připravil, srdce tvé vlastní?*“ (Komenský 1998: 270)

Závěrečná myšlenka zní, že zachránit se lze pouze poznáním vlastní konečnosti a odevzdáním se do Božích rukou. Ten, kdo má ve svém srdci Boha, nachází pravé poznání a radost. Svoboda tedy spočívá v oddání se Bohu.⁸⁴

4.8 Kšaft umírající matky Jednoty bratrské

Podnět k napsání tohoto díla zadaly události roku 1650, kdy byla podepsána smlouva o vestfálském míru. V té době již bylo dáno, že Čechy a Morava budou pokatoličtěny. Toto dílo je posledním projevem české Jednoty bratrské. *Kšaft umírající matky jednoty bratrské* znamená závěť Jednoty a rozdělení jejího jmění. Komenský zde vyjadřuje svou lásku k vlasti a naději, že by se vlasti mohla navrátit samostatnost, a přeje si pokračování národa na cestě, kterou se ubírala Jednota bratrská.⁸⁵

4.9 Obecná porada o nápravě věcí lidských

V úvodu k několikavazkové *Poradě* uvádí Čapková důvod, který vedl Komenského k napsání tak rozsáhlého díla. Z důvodu rekatolizace musel odejít z České země a ani

⁸² Komenský, J. A.: *Truchlivý I., II., Labyrint světa a ráj srdce*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 1998.

⁸³ Varady, V.: *Komenského Labyrint světa a ráj srdce a jeho biblická inspirace*. Diplomová práce. České Budějovice 2015.

⁸⁴ Komenský, J. A.: *Truchlivý I., II., Labyrint světa a ráj srdce*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 1998.

⁸⁵ Kol. autorů: *Dílo Jana Amose Komenského 3*. Academia, Praha 1978.

po třicetileté válce se nemohl vrátit zpět. Proto se jeho cílem stal mír. Chtěl, aby se uskutečnily porady a v nich se jednalo o lidech a jejich žití. Razil heslo, že pokud se bude dobře dařit člověku, bude se dařit celé společnosti. Chtěl pomoci všem lidem.

Obecná porada o nápravě věcí lidských vznikla roku 1644. Obsahuje několik traktátů: *Panegersia* - všeobecné probuzení popisuje nesnesitelnost zmatku a rozkolu, ve kterém se svět ocitl, *Panaugia* je traktát o pansofické metodě, *Pantaxia* obsahuje v osmi stupních výklad o možném světě a sedmi světech reálných, z nichž se skládá universum, *Pampaedia* představuje nový výchovný systém, který se uskutečňuje po celý život, *Panglottia* popisuje nápravu jazyka, který bude nový, mezinárodní, *Panorthosia* shrnuje nauku o nápravě celé společnosti a stanovuje opatření k zajištění všeobecné harmonie a *Pannuthesia* tvoří závěr díla a vyzývá účastníky světového shromáždění, aby provedli všeobecnou nápravu.⁸⁶

Komenský v prvním díle o výchově jako takové nepíše, ale zmiňuje se o nápravě. Klade veliký důraz na to, aby lidé nestáli v cestě Bohu. Nápravu popisuje jako radu, proto radí, navrhuje, ale nepřikazuje. Nechce podávat přísné filosofické poučky, spíše používá v celém díle formu rozpravy a nabádání. Což je důležité pro správné pochopení Komenského myšlenek. Pokud máme hledat zmínku o svobodě ve výchově, musíme se zaměřit nejenom na výchovu ve škole, ale na výchovu celého lidstva, jak ji Komenský pojímá.

„Řidme se zásadami moudrých rádců, kteří vždy jasně vysvětlí, **PROČ, JAKÝMI PROSTŘEDKY a JAKÝM ZPŮSOBEM se má něco stát, a ponechají všem i jednomu každému možnost svobodného úsudku o celku i o jeho podrobnostech.**“ (Komenský 1992: 79) Komenský nejprve žádá každého občana, aby začal u sebe, aby napravil sebe a potom pokračoval a napravoval ostatní lidi. V citaci je zmínka o svobodě. Každý má možnost svobodného uvažování. Komenský oslovuje člověka jako dospělou, rozumnou bytost. Podobně v *Informatoriu školy mateřské* nepřisuzoval velkou svobodu malému dítěti, protože ještě nemá rozum.

Nápravu si Komenský představuje v cestě jednoty, jednoduchosti a dobrovolnosti. Dobrovolnost chápe jako svobodnou volbu, kdy je důležité vlastní rozhodnutí. Takové rozhodnutí je pak správné a účelné. Nesvobodu považuje za nucenost a jako příklad uvádí kámen vržený vzhůru. Takové rozhodnutí je nežádoucí. Svobodu máme vrozenou. Bůh je svobodný, rozhoduje se sám a samostatně a dle toho je také člověk

⁸⁶ Patočka, J.: *Komeniologické studie I.* OIKOYMENHM, Praha: 1997.

stvořen tak, aby se mohl svobodně rozhodnout, co chce. „*Svoboda je znakem božství. (...) A tento znak sebe samého obtiskl do svého obrazu, člověka, aby ten při různých činnostech, při kterých je jako otisk Boha svobodný, mohl na Boha hledět jako na svou předlohu a měl z tohoto pohledu potěšení.*“ (Komenský 1992: 112,113)

Komenský vysvětluje, že Bůh člověka do ničeho nenutí, pouze ho napomíná a vysvětluje mu, jak by měl myslet. Bůh dal člověku svobodu a tím ho učinil člověkem, proto mu svobodu nechce odebrat, protože by jej obral o člověčenství. Může člověka odnaučit dělat věci špatně, ale nemůže mu v tom zabránit násilím. Nikdo jiný také nemá právo připravit člověka o jeho svobodu, o jeho lidskou přirozenost. Komenský popisuje, jak si lidé neváží této cesty a jako důvod uvádí, že lidé nehledí na obecné blaho, ale především na své blaho a na své zájmy. Národy si myslí, že jen ony mají pravdu a ostatní žijí ve lži. Kvůli tomu vznikají války. Člověk olupuje člověka. Každý se stará o své zájmy, a tím vznikají roztržky a nedorozumění mezi národy. Proto Komenský nabádá lidi k nápravě. Pravda je jen ta, která je od Boha. Lidé si nemají utvářet své domněnky, kterými pak klamou ostatní, čímž vzniká chaos.

Pro Komenského se svět odchýlil od svobody. Jak ve školách, v chrámech, tak i v soudech. Vše, co se děje, se děje násilím a otrocky. Ve škole by pochopení mělo přicházet samo od sebe. Během vyučování se k poznání díky necitlivým metodám lze dobrat pomocí násilí, ale poznání má přicházet samo, světlem porozumění. Učitelé se snaží domoci souhlasu ranami, hrozbami, vynucováním a násilím. Tímto způsobem žáci, které zde Komenský označuje jako posluchače, většinou učivu neporozumí, a vlastně ani nechtějí, i když předstírají, že ano.

Komenský razí heslo: všechno, všem a všemi způsoby. Všechno znamená, že všechny pokazené věci musí být napraveny. Nesmí se vynechat jediná, jinak proces nápravy nebude úspěšný. Všech znamená všech lidí, protože lidé tvoří jeden celek, a pokud bude jeden člověk „nemocný“, nakazí i ostatní. Lidé podléhají sobectví a jednají jen pro své dobro. Místo toho by měli myslet i na všechny ostatní. Všemi způsoby znamená využít všech prostředků, které Bůh nabízí. Je potřeba najít společný základ, který všechno udrží pohromadě a zabrání rozpadu. Komenský vztahuje všechno na všechny. Pokud člověk dokáže naučit něčemu jednoho člověka, dokáže to samé u všech. Pro Komenského platí heslo „celek je větší, než jeho části“. Všechny principy globalizuje a nevztahuje je pouze na konkrétního jedince, ale na všechny.

Pokud někdo něco neumí, nejde mu to nebo má s něčím problém, je potřeba se vrátit do fáze, kdy bylo všechno v pořádku a pochopitelné, a od toho bodu začít znovu.

Důležité je, aby lidé chtěli dobrovolně poznat pravdu. To nelze zajistit, aniž by lidé uměli rozpoznat, co je dobré a co špatné, co je možné a co nemožné. Proto Komenský v nápravě požaduje odstranit vše, co je násilné, tedy odstranit lidem klapky z očí a obnovit svobodu. Svoboda je pro další fungování nezbytně důležitá. Touha po nezávislosti je nám vrozená a patří k lidské přirozenosti.

Základem dobrovolnosti je jednoduchost. To, co je jednoduché, všichni mají a znají, a když se jim to nabídne, tak to nemohou nepřijmout. Dle Komenského napravuje jednoduchost to, co zničily složité systémy. Jde mu o sjednocení veškeré pravdy a dobra.⁸⁷

Ve druhém svazku *Porady o nápravě věcí lidských* se Komenský zabývá pansofií a vším, co s ní souvisí. Školu pojímá jako sdružování mladších pod vedením starších, jejichž cílem je se vzájemně cvičit v tom, čím lze po další zbytek života sloužit Bohu, rodině i pro své vlastní blaho. Škola je shromážděním za účelem výcviku. Děti jsou lidé, kteří ještě neumějí zacházet se svou svobodnou vůlí, proto je potřeba zabránit tomu, aby ji zneužívali. Toto období života musí být pečlivě řízeno, protože je choulostivé a dítě v tomto období může snadno přilnout k darebnostem a špatnostem. Děti jsou rozumná stvoření, kterým byla darována svoboda rozhodování. Je třeba jim ale „přitáhnout uzdu“ a vést je, aby se naučily a zvykly si s rozumem správně zacházet. Je to z toho důvodu, aby se nestaly pouhou „šelmou“ nebo něčím rozumově nízkým. Zároveň se ale s nimi nesmí zacházet jako s dobyt看em.⁸⁸

Třetí svazek *Porady o nápravě věcí lidských* je rozdělen na několik částí. První část pojednává o Pampaedii (viz níže), druhá část o Panglottii, která má přinést lidstvu jednotný jazyk pro všechny, aby si opravdu všichni rozuměli. Další část se nazývá Panorthosia a pojednává o obecné nápravě, která směřuje k odstranění příčin poruch, nápravě poruch a zajištění nápravy. Je potřeba založit všechno nově a obecně, aby se lidé nerozcházel v názorech, což se týká především politiky, náboženství a školství. Poslední část s názvem Pannuthesia je všeobecným povzbuzením pro všechny, kteří už ví, jak konat, ale ještě váhají. Je to přechod od teorie k činům. Náprava se pokládá za úplnou tehdy, když budou napraveni všichni lidé a s nimi i vše ostatní.

Komenský na konci třetího svazku oslovuje vzdělance, duchovní a vládce, aby pomohli nápravě, aby se svět stal jedinou školou pod vedením jediného učitele - Krista.

⁸⁷ Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských I*. Svoboda: Praha 1992.

⁸⁸ Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských II*. Svoboda: Praha 1992.

4.9.1 Pampaedia

Pampaedia čili vševýchova znamená, že výchova je přístupná všem lidem a má zušlechťovat celé lidské pokolení. Heslo výchovy z nívšichni, všechno, všestranně. Komenský usiluje o to, aby se lidé, národy a rodiny vzdělávali ve všem. Bez vzdělání nemá zůstat nikdo, „*aby žádný člověk neupadal v nečlověka*“. (Komenský 1992: 18) Ti, kterým se vzdělání nedostává, se zvrhají. Komenský proto požaduje také osvícení a osvobození barbarských států, které jsou nevzdělané.

Jakými prostředky lze přivést člověka k jeho cílům? Dokonalosti může dosáhnout sám člověk, pokud ovšem chce. A on chce, pokud je správně poučen. Člověk se od své přirozenosti nechává vést svou vůlí. Nechce být ničím k čemukoli nucen. Proto Komenský považuje za důležité, aby bylo povoleno lidem rozhodovat se svobodně, pokud jsou schopni rozeznat dobré od špatného. Lidé by měli rozhodovat o věcech, kterým dobře rozumí. Zároveň by se měli rozhodovat na základě volby toho lepšího, nikoli horšího.

Dle Komenského stvořil Bůh člověka, aby panoval na zemi, tzn. aby uměl a dokázal sám sebe řídit a sám sobě vládnout. Pokud toto člověk neumí, stává se hanbou a odchyluje se od božího záměru. Proto musíme všichni usilovat o naplnění tohoto božího cíle.

Komenský vyžaduje vzdělávání všech lidí, které má probíhat klidnou a vlídnou formou a směřovat k dobrovolné dokonalosti a vytrvalosti v dobru. Tak lze dosáhnout spolehlivého výsledku. Nesmí se vzbuzovat nechuť hrubostí a donucováním. Je lepší použít pokud možno vlídnost a mírnost, v člověku vzbuzovat dobrovolnou ochotu a horlivost, protože by lidé mohli klesnout k lenosti, nečinnosti a vzdělávání opustit. Komenský považuje dosavadní vzdělávání za povrchní a rozdrobené. Je potřeba jej ucelit a prohloubit a pochopit. K tomu budou potřeba neučitelé, kteří budou vyučovat všechny a všemu. Důležitý je pro učitele trojitý cíl: univerzálnost, jednoduchost a dobrovolnost, přičemž zároveň by měli učit příjemně a prostřednictvím hry. Z toho vychází *škola hrou*.

Učit se od dětství považuje Komenský za velmi důležité, jelikož dětství je jaro života, kdy se dají nejnáze naučit základy, které později usnadní pozdější navazující studium. Největší podíl na učení dětí mají rodiče. Těm náleží péče o nejmenší a také jejich učení. Komenský, jak už bylo zmíněno, se v *Informatoriu školy mateřské* staví záporně k chůvám, kterým rodiče svěřují své nejmenší děti. Období raného dětství přirovnává k osívání pole. Když se pole dobře připraví, bude úroda veliká. Prvním

učitelem dítěte má být rodič, kterému jde o blaho svého potomka. Dítěti zůstane do konce života dar moudrosti a dobra.

Komenský nabádá rodiče k tomu, aby svým dětem nepovolovaly úplně všechno a hned. První vjemy si totiž člověk pamatuje. Vady z dětství člověka doprovázejí po celý život a ve stáří už se nedají napravit. Děti mají neomezené možnosti a schopnosti, ale umí jen to, čemu se naučily. Komenský připomíná Platonův výrok, že učení je vlastně rozpomínání se. Je důležité, aby byla výchova dobrá a pevně vštíplala dětem zvyk dobře jednat, protože po dobrém životě bude i dobrá smrt a blažená věčnost. Je potřeba učit děti neustále a vlídně, způsobem jim blízkým. Hračky dětem mají sloužit k pobavení a k naučení se názvů věcí, jelikož děti lze učit dětsky i dospělým věcem.

Kázeň nemá být tuhá, ale vážná, aby děti věděly, že jsou pozorovány. Pokud se však děti nechovají dobře, mají být napomenuty. Pokud jsou děti hodné, mohou být pochváleny, avšak s vážnou tváří, aby věděly, že jde o vážnou věc.

Nejlépe se člověk vzdělává ve středním a pozdějším věku prací, kterou vykonává. Nejvíce se naučí učitel od svých žáků, protože tvořením utváří vlastně sám sebe. Tím, že student vyjde ze školy, učení nekončí. Život je škola, proto Komenský doporučuje, aby si dospělí sami vyhledávali informace v knihách, četli si o historii a cvičili se neustálou praxí. I staří lidé by takto měli činit. Ani ve stáří totiž škola nekončí, protože ve stáří se člověk připravuje na smrt a blažený život.⁸⁹

4.10 Všenáprava

Člověk je na světě zmaten. Bůh stvořil člověka dobrého, ale on se sám zapletl do nekonečných otázek. Komenský hledá východisko pro člověka, chce jej vysvobodit od nekonečných otázek a zaslepení. Důležité pro něho je zabývat se základními otázkami. Proto, aby lidi nikdo nemátl, je důležité, aby všichni chápali totéž, čili pravdu věcí, aby všichni chtěli totéž, což je Bůh a statky, které k němu vedou, a aby všichni mohli totéž, tedy moudře vládnout. Důležité je resuscitovat, reparovat a reformovat věci lidské. Komenský navrhuje tři kroky, jak toho docílit. Pravou filosofií, pravým státnictvím a pravým náboženstvím. Za pravou reformaci považuje takovou, která činí lidi opravdu vzdělanými, zbožnými a pokojnými. Pravá reformace přivádí zpět lidstvo k jednotě. Do té doby taková reformace neproběhla, jelikož chyběla jednota, prostota

⁸⁹ Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských III*. Svoboda: Praha 1992.

a dobrovolnost. Komenský tak vystupuje proti násilnosti, kterou do té doby v reformacích spatřuje.

Jak již bylo zmíněno, v díle *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských* Komenský požaduje nápravu všech, ve všem a všestranně. Cílem je dojít ke království na zemi, jako je tomu i v nebi, a aby se vše na zemi dělo podle zákonů, které platí v nebi. Toho lze dosáhnout jednoduchostí, jednotou a dobrovolností. Vládcové na zemi by byli podřízeni moci Boha, který vládne věčně. Duch svatý je učitel pravdy, a proto jsou mu podřízeni lidé s jakoukoliv mírou moudrosti.

Náprava znamená dobré věci, které se mění nákazou, uvést v dobrý a původní stav. Tři podmínky, kvůli nimž má být věc napravena: 1. věc byla předtím dobrá, 2. ale utrpěla porušení, 3. které je však jen počáteční. Věc, která je úplně zkažená, se už nedá napravit.

Ten, kdo napravuje, musí znát smysl věci neporušené, příčiny porušení a prostředky, které může k cíli využít. Důležité je, aby napravovatel pochopil skutečné příčiny porušení, jinak nebude schopen věc napravit. Napravovatel má moc skrze právo a spravedlnost, vhodnou příležitost nebo příznivé poměry a vlastní sílu věci měnit k lepšímu. Napravovatel musí chtít věci uskutečnit tím, co zná a co dokáže. Kdyby uměl a nečinil, byl by to hřích.

Nápravným prostředkem je důležité zjednat nápravu a odstranit příčinu. Požaduje se schopnost zpět přivést dobro a ustálit obnovený dobrý stav. Komenský zde přidává poučku: co je napraveno, se může zase jednou pokazit, a proto je potřeba lepší péče než dříve, protože tím se stane věc ještě pevnější. Napravit se musí ale úplně všechno. Napravit se musí všichni a musí být poučeni o tom, jak se mají napravit, aby věděli, mohli a chtěli se napravit.

Zmatení věcí nastalo, protože se lidé odklonili od výchovy a náboženství a nechali se zahltit zbytečnostmi, vedlejšími věcmi a hračkami. Dostavila se necitelnost a otupělost, bezpráví, nenávisť a Boží hněv. Důležité je hledat překážku nápravy hlavně v sobě samém. „*S žádnou věcí se nemá zacházet jinak, než jak to dovoluje nebo vyžaduje její přirozenost, (...), člověka přemlouvav (neboť je stvořen naskrze svoboden, a nemá býti donucován žádným tvorem, ba ani samým stvořitelem, ...)*.“ (Komenský 2008: 139)

Člověk je stvořen Bohem jako svobodná bytost, která má také svobodnou mysl, a všechno, co koná, je jako by to konal samotný Bůh. Člověk je Božím obrazem. Jak již bylo zmíněno, Komenský dával přednost trestům slovním před fyzickými, ke kterým se

uchyloval jenom v krajním případě a které odsuzoval v rámci tehdejšího kacířského režimu. Učební metoda má být realizována cestou příjemnou, rovnou a mírnou. Nelze trpět, aby se na nějaké škole vyučovalo metodou „po oklikách a trnech“ a nelze ani strpět robotárnu nebo duševní rasovnu. Všechny školy by se měly změnit v blažené zahrady. Vyučovat by se mělo bez donucovací kázně, pokud je to možné, ale ne „*aby neničili lidskou povahu mlátcí Orbilové, ani aby ji neoslabovali shovívavci a nevázací*“. (Komenský 2008: 169)

Náprava věcí má začínat nápravou škol, protože škola je základ světla a znalost nebo neznalost je hnutím všeho v soukromém i veřejném životě. Škola je základním zdrojem řádu nebo zmatku ve věcech člověka. Komenský pokládá za největší pohromu shovívavost rodičů a špatnou výchovu v útlém věku dítěte. Ten, kdo v dětství zahálí, je nečinný a nevázaný, ztratí celý život. Konec je závislý na začátku, proto musí být začátek dobrý. Společnost lze přivést k dobrým mravům nápravou mládeže. Děti nesmíme nechat divočit bez kázně. Nelze však dávat někomu zkaženému předpisy, jak má jednat, jak se má chovat mezi lidmi, protože to by byl ten, který předpisy vydává, větší blázen než ten, komu jsou předpisy dávány. Musí se nejdříve odstranit příčina špatnosti. Nejlepší je proto napravovat děti. Ještě toho moc nezažily, proto často nejsou ještě natolik zkažené. Méně porušené se lépe napravuje. Dospělí jsou bohužel už natolik zkažení, že nestojí za nápravou. Veškeré Komenského snažení se proto zaměřuje především na děti a na řádné řízení škol.

Nové řízení škol spočívá ve správném pochopení cíle, který do té doby dobře pochopen nebyl. Cílem je připravovat nový lid pro církve a stát a všechny učinit Božím lidem. Veliká chyba je chtít vědět jen proto, abych věděl, což je obrovská zvědavost. Další chybou je prodávat svoji moudrost kvůli zisku či slávě. Moudrost je dar od Boha a měla by se užívat k tomu, abychom se naučili dobře trávit čas na tomto světě, který je pomíjivý a připravuje nás na věčnost.

Učitelé mají být zbožní, dobře vzdělaní a vychovaní, zkrátka takoví, jakými se mají stát jejich žáci. Žáci mají být ochotní, učenliví, toužícími stát se takovými, v jaké by měli vypěst. Dozorci na školách mají být vážení, vlivní, horliví, nesmí dávat špatný příklad dětem, nesmějí být bezbožní, špatného vychování a mravů. Žáci nesmějí upadnout do nevázanosti, tuposti a lenivosti, protože jejich věk svádí k dobrému i zlému stejně.

Aby žáci dosáhli pravé moudrosti, je potřeba, aby se soustředili sami na sebe. Komenský uvádí vlastnosti, které jsou nežádoucí, ale které v jeho době převládaly:

veliká hýřivost v jídle a v oblékání, obrovský nával pýchy a nevázaná volnost. Mělo by se užívat šatu prostého, skrovné stravy, výrazů a zvyků směřujících k prostotě, nikoliv strojenosti. Důležité je studovat v klidu, mluvit s Bohem raději než s lidmi a soustředit se na sebe a na Boha. Dobré je vyvarovat se kromě věcí nedovolených také těch dovolených, což znamená pít raději vodu než víno a pivo, jíst chléb a dary přírody spíše než maso, ryby a ptáky. To vede k moudrosti a značí nejbezpečnější cestu, jak ovládnout sám sebe. Školy by měly být kláštery, podléhající neustálému dozoru a cvičení. Důležitá je zdrženlivost, pilnost a modlitba.

Důležitou roli v předávání moudrosti hrají knihy. Komenský nezastává názor předávat názory někoho prostřednictvím výkladu jiného. Pravé názory jsou obsaženy v knihách. Na školách by se mělo učit živým pozorováním a ne tupým napodobováním. Každý by měl vědět to, co má, ne se jenom něco domnívat. Měly by se proto učit jenom pevné důkazy, ne domněnky. Na vysoké škole má být předložen přesný důkaz, například že lékař uzdraví nemocného. Jedině Boží knihy se mají číst a studovat, ostatní knihy, přísně vybrané, jsou pak samozřejmě podřízené těm Božím.⁹⁰

⁹⁰ Komenský, J. A.: *Všenařprava*. Soliton. CZ: Brno 2008.

5 Pohledy komeniologů

Komeniologické korespondence jsem zařadila do diplomové práce proto, že ucelují Komenského názory a rozšiřují pohled na jeho díla.

Mezi našeho nejvýznamnějšího komeniologa patří Jan Patočka, proto čerpám především z jeho děl *Korespondence s komeniologi* a *Komeniologické studie*.

V *Korespondencích s komeniologi* si Patočka dopisuje s Miladou Blekastadovou. Společně přicházejí na to, že v *Labyrintu* chybí *Mundus materialis*, čili svět materiální, protože *Labyrint* je svět lidský. Člověk v neštěstí hledá nějaký smysl, nechce jenom snášet neštěstí. Jde o smysl, který vydrží, když všechno lidské úsilí zklame. Absolutního dobra lze dosáhnout jen vlastní zkušeností. Oba se shodují na tom, že v *Labyrintu* je možno vidět anticipaci pozdějšího Komenského. Schaller je doplňuje a anticipaci vidí v obrácení a navrácení, které je v díle líčeno. Pro motiv obrácení je nejdůležitější zážitek Komenského. Poutník nejdříve musí zažít, vidět svět takový, jaký je, bez přikrášlení, a pak se musí obrátit k Bohu a vrátit se do svého srdce, kde je Bůh. Patočka v *Labyrintu* ještě nevidí onu výchovnou myšlenku, která je v základu pansofie. Schiller mu oponuje a vidí v jistém smyslu zárodek pansofie již zde.⁹¹

Labyrint byl napsán v době, kdy byly země sužované nepokojí a probíhalo pustošení, proto Komenský zvolil jméno Všezevď a příjmení Všudybud. Pro Komenského byl v té době svět něčím záporným, neschopným vyjevit pravdu. Dle Patočky proto poutníková cesta světem nemá žádný řád, ani cíl. Komenského *Labyrint* obsahujetematiku přejatou od Andreae, kterou Komenský prohloubil a zjednodušil. Všezevď působí jako ten, který všechno zná, na všechno má hned odpověď, a přesto nikde nebyl. Svou chutí do života a bujarostí prokazuje falešný a přehnaný optimismus. Mámení působí jako klam a sebeklam. Uzdu, kterou hodí poutníkovi na krk (původem od Andreaeho), představuje vlastní těkavost, neschopnost soustředění a připoutanost k věcem zemským. Brýle, které si poutník nasadí, mají nejprve význam zvyku (obruba) a domnění (skla). V brýlích je soustředěn celý klam světa, a až po té, co je poutník odhodí, uvidí lidskou konečnost a smrtelnost. Ztratí své dva druhy, kteří zmizí, a on se obrátí do hloubi svého nitra, kde sídlí Bůh. S tím uzavře novou smlouvu a brýle dostanou jiný význam. Jejich prostřednictvím lze pohlížet na svět marnosti a pravdu vyvolených. Jsou to brýle pravdy, obruba je Písmo a skla Duch svatý. Pravda, která ukazuje pravou podstatu věcí, díky níž lze ve všem vidět šlépěje Boží, dokáže obrátit

⁹¹ Patočka, J.: *Korespondence s komeniologi I*. OIKOYMENH, Praha: 2011.

vše k Boží slávě. Jsou moudřejší než filosofové, které viděl poutník, protože mají pravý cíl a pevné držení pravdy. Patočka v tomto díle spatřuje podobu s dílem Kusánského *De Beryllo*, ze kterého Komenský čerpal.⁹²

V korespondenci Patočka Stanislavu Sousedíkovi píše, že je třeba chápat Komenského jako filosofa výchovy.⁹³ Což je potvrzeno v tomto výkladu: dle Patočky filosofie výchovy míří k základu lidství, kdy pojem lidské znamená bytí na cestě. Způsobuje odklon od stereotypních myšlenek a podporuje člověka na cestě k lepší podobě sama sebe.⁹⁴

Patočka v *Komeniologických studiích* uvádí, že pro pochopení Komenského potřebujeme pochopit vnitřní život Komenského, který má ráz organického rozvoje. Vše spolu souvisí a navzájem se podporuje. Doba, ve které Komenský žil, je nám známa o něco méně. Svět se nacházel na pomezí konce středověku, ale byl v podstatě nemoderní. Byl předstupněm moderního světa, ale zatím jen svými vedlejšími produkty. Zařazovat proto Komenského do barokního období spolu s Baconem, Campanellou, Descartem a Leibnizem je násilné.⁹⁵

Komenského svět vychází z mikrokosmické myšlenky, kterou můžeme najít ve *Velké didaktice* nebo v *Unum necessarium*. Svět je organický celek, odrazem božské bytnosti. Bůh je jediné Jsoucno, se kterým souvisí naše duše ve své vnitřní nekonečnosti. Komenského metoda není něco dokázat, ale ukazovat, stanovovat a spekulovat.

Komenského svět je světem poznání a víry zároveň. Je to křesťanský svět, který projevuje Boží slávu. O Komenském, žijícím v 17. století, lze říci, že je člověkem školy. Preferuje myšlenku kázně a jasnosti.⁹⁶

Komenského trojjednost spočívá v jednotě, velikosti a účelnosti světa. Jde mu, jak již bylo zmíněno, o harmonii celku a částí a částí mezi sebou navzájem.⁹⁷

Komenského svět je mu doslova „školou Božího světa“. Víru považoval za vyšší než rozum, protože nám ukazuje, co je za tímto světem. Komenský později rozvíjel myšlenku univerzální vědy, která by vedla k věčnosti a univerzální dokonalosti.

⁹² Patočka, J.: *Korespondence s komeniologi I*. OIKOYMENH, Praha: 2011.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Patočka, J., Palouš, R.: *Filosofie výchovy*. Pedagogická fakulta UK, Praha: 1997.

⁹⁵ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

Univerzální znamená všeobecné, tzn. učit všechny lidi o všem a všestranně.⁹⁸ Tuto myšlenku lze nalézt už v díle Velká didaktika, kde Komenský vznáší požadavek učit všechnu mládež. Později myšlenky rozpracovává v *Obecné poradě* a pansofie se stává programem nápravy celého světa, všech lidských věcí.

Dle Patočky spočívá genialita Komenského v rozpoznání potřeb doby. Doba potřebovala jednotu vědění, novou metodu vyučování a „*jednak možnost aktivity pro člověka křesťansky obrozeného, prošlého negací světa, jeho zdánlivých samozřejmostí a ‚přirozených‘ hodnot*“. (Patočka 1997: 38) Komenský vycházel především z Kusánského předpokladů.⁹⁹

Jedním z poselství Komenského je dohonit a předhonit ostatní, vytvořit tak pokročilejší svět. To je jeho poselství k národu. A protože nebyla možná náprava věcí vlastního národa, obrátil se se svým poselstvím k celému světu.¹⁰⁰

Komenský dal základ nauce o výchově a vyučování. Pokud by nebylo jeho pohledu, že jde o veškerenstvo vůbec, neměla by se nauka o vychovávání a vyučování člověka o co opřít. Tento základ však neměl nic společného s v té době moderní matematickou přírodovědou. Velkolepost Komenského filosofických myšlenek tak zůstala před prahem moderní doby.

Myšlenka o všeobecné harmonii je jednou z nejstarších filosofických myšlenek, která byla opakována různými mysliteli starověku a středověku. Komenský na ní postavil základ analýzy o výchově a výuce. Škola je svět a učí nás reálným dovednostem. Škola a výchova mají základ v aktivitě a praxi. Umění vychovávat je založeno na všeobecné harmonii. A podstatou světa je výchovný proces, který směřuje od blízkého ke vzdálenému, od obecného k všeobecnému.¹⁰¹

Proměna Komenského myšlenek je patrná z jeho děl. Nejprve přichází období rezignace. Komenský dovede pochopit příčinu zla, ale ještě ji nedovede léčit. Do tohoto období můžeme zařadit *Labyrint světa a Hlubinu bezpečnosti*. Později přichází nová myšlenka, která dokáže překonat období rezignace. Komenský se vydává novým směrem a prohlubuje vše, co dosud tvořil. Myšlenka výchovy zůstává jako jediná, která není marná. Výchova je příprava člověka na lepší život, je prostředkem skutečné nápravy člověka. Výchova se neuzavírá, ale je překonáváním, proměnou a přípravou.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Patočka, J.: *Komeniologické studie I.* OIKOYMENH, Praha 1997.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Tamtéž.

Komenský nakonec pojal výchovu široce a vztáhl k ní všechny činnosti člověka, které mají ráz přípravné proměny života lidí. Dle Patočky ji můžeme přirovnat k Ariadnině niti ve světovém bludišti.¹⁰²

Dle Patočky můžeme v Komenského výchově vyzdvihnout, že se nikdy nejedená o návody, podle kterých lze dosáhnout libovolného výsledku. Výchova předpokládá spontánní a volně se pohybující bytost, která touží a snaží se, a toto toužení a snažení se má být zachyceno vychovatelskou formou, umem, který vyvede bloudivšího z bludiště ven. Svobodná vůle se jeví Komenskému jako to, co nás odlišuje od jiných bytostí. Pak přichází myšlenka pansofie, vševýchova, která nás provází po celý život od narození po smrt. Život je učením a svět školou. Člověk se má aktivně účastnit procesu osvěty, rozvoje kolem něho a v něm. Světlo věcí a mysli je všeosvětovou myšlenkou, nejde o autoritu či tradici. K těmto myšlenkám se dopracoval ve svém životním díle *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*.¹⁰³

Berlínský pedagog Robert Alt shledává Komenského učení jako racionální a pokrokové. Komenský chce řešit problémy společnosti výchovou, protože politické řešení se stalo nemožné. K racionálnímu a pokrokovému pohledu na Komenského přidává Patočka ještě myšlenku progresivního rozvoje žáka, postupujícího po řadě stupňů, přičemž dosáhnout dalšího stupně je podmínkou splnění stupně předchozího. Takto Komenský vytvořil plán uzavřené a kompletní výchovy. Podněcuje aktivitu žáka a jeho spontaneitu. Také uvádí novou úroveň, a to vyučování jazyků. I přes vylíčení těchto argumentů ohledně pokrokovosti a moderní povahy Komenského učení se Patočka domnívá, že nebyla výchova dostatečně obhájena.¹⁰⁴

Chlup, Krasanovskij, Lordkipanidze, Alt a další spatřují analogii mezi Baconovou obecnou filosofií a Komenského reformou. Tuto tezi dále objasňuje Patočka. Komenský optimistickou myšlenkou k nápravě lidské povahy a k pozvednutí člověka přichází s reformovaným věděním, které chce zcela sjednotit. Zde se projevuje pansofická myšlenka.¹⁰⁵

Komenského *Všeobecná porada* patří k nejrozsáhlejším a myšlenkově nejhlubším projektům 17. století. Jedná se o návrh úpravy poměrů lidstva, který má universalistický charakter. Cíle chce dosáhnout universalistickou reformou tří základních složek

¹⁰² Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

člověčenství - filosofie, politiky a náboženství, protože tyto složky dělají člověka člověkem a utvářejí ho. Význam je důležitý po stránce společenské, ale je založena na filosofickém základě – universální harmonii. Jedná se o první pedagogické dílo té doby. Člověk vytváří harmonii zvládnutím sebe, svého individuálního života a svými vztahy s ostatními.¹⁰⁶

I přesto všechno řadí Patočka *Obecnou poradu* do sféry utopie. Důvodem je to, že Komenský neodvozuje budoucnost z přítomnosti. Přítomnost mu neříká, co může přijít, ale vytoužená budoucnost mu ukazuje přítomnost. Dílo proto považuje za žádoucí pro křesťana doby „*přelomu mezi říší člověka a obcí Boží*“. (Patočka 1998: 276)

Komenského utopická cesta je patrná v jeho výchově: člověk musí jednat přirozeně bez donucování. Přirozeně znamená milovat svobodně řád, plánovitost, ale protože člověk nemůže řád nalézt, musí být do něho postaven a uveden. Řád je mu předveden učencem, jelikož učit znamená vést, a jemu se otevírají velké knihy světa, do kterých může nahlédnout a pronikat do jejich smyslu. „*Komenského svět může být chápán jako pohádka naší doby a našeho světa*.“ (Patočka 1998: 280)

Otázkou otevřené duše se zabývali staří i moderní filosofové a kladli ji do středu svého dotazování. Otázka otevřené duše se u Komenského objevuje v *Labyrintu*. Odkrytí nicoty je základní úkon otevřené duše. Nicota je především zakrývání smrti. Ke kladu bytí vede opravdové jsoucnost, čímž je pravý bůh. Schifferová a Balík souhlasí s názorem Patočky, který vidí otevřenou duši jako nápravu člověka a obrát k universálnímu. Nápravu by mohla nabídnout „pedagogika obrátu“, která by člověka učinila universální a otevřenou bytostí. „*Jedním z nejdůležitějších historických útvarů otevřené duše je křesťanská duše, která je zásadně postavena před něco, na co nestačí, co ji naprosto přesahuje, [...] před svého stvořitele a vykupitele, na jehož zjevení a milost je odkázána*.“ (Schifferová, Balík 2017: 31)

Komenského hlavní problém byl člověk jako takový a k řešení tohoto problému měla sloužit výchova. Na rozdíl od Aristotelova a Platónova pojetí výchovy vyvolených Komenský chápal výchovu jako samostatnou hlavní složku života, páteř člověka, to, co činí život člověka lidským. Člověk se postupně lidským musí stát. Neznamená to však, že jím lze manipulovat a obrábět ho jako věc. Člověk si musí pomoci sám, svobodně chtít stát se lidským.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. OIKOYMENH, Praha 1997.

¹⁰⁷ Patočka, J.: *Komeniologické studie II*. OIKOYMENH, Praha 1998.

6 Pojetí svobody ve výchově v dílech J. A. Komenského

Tato kapitola shrnuje myšlenku celé diplomové práce. Jak Komenský pojímá svobodu ve výchově? Pomocí děl obsažených v práci a sekundární literatury analyzuji Komenského pojetí svobody ve výchově. Jelikož uchopení myšlenky není jednoduché, vytyčila jsem si tři oblasti, ve kterých lze chápat svobodu u Komenského. Nejprve oblast výchovy samotné, dále oblast filosofie výchovy a v neposlední řadě náboženský pohled na svobodu. Komenský klade důraz na svobodu ve všech dílech, které diplomová práce analyzuje.

6.1 Pojetí svobody ve výchově ve školách

Komenský je člověk školy, jelikož vychází z předpokladu vychovatelnosti člověka a z předpokladu, že se člověk sám chce překonávat. Žák svobodně touží po vzdělání, protože ještě není hotovou bytostí. Učitel má zkušenosti, které umí předat svým žákům. V didaktických dílech Komenského vidíme důraz na svobodu žáka, ale pouze za předpokladu, že se žák chce sám vzdělávat. Už od dětství mají rodiče dítě na školu připravovat, seznamovat ho s učitelem a vštěpovat mu chuť učit se.

Ve škole má pochopení přicházet samo od sebe. Proto Komenský nechce žáky fyzicky trestat. Nemohou za to, že jejich znalost ještě není tak velká. Důležitý je předpoklad, že učení mu tváříme sami sebe, čili učitel se nejvíce naučí od svých žáků. Žák má být motivován učitelem. Učitel se věnuje oblasti, která je mu nejbližší, aby ji mohl s nadšením zprostředkovat svým žákům. Učení má postupovat od nejjobecnějšího, postupně jako schody, k nejvyššímu. Pokud něco žákům není známo, je lepší se vrátit na začátek, kterému rozumí, a začít znovu. Důležitý je dialog mezi učitelem a žákem a práce s reáliemi. Je potřeba rozvíjet člověka v tom, co už má v sobě.

Děti je ještě třeba vést, protože zatím neumějí zacházet se svobodnou vůlí. Pokud už dokážou samy rozeznat, co je dobré a co špatné, mohou se rozhodovat svobodně.

Po přečtení Komenského příruček pro učitele, rodiče a žáky si utvářím názor, že Komenský patřil ve své době k pokrokovým učitelům. Chtěl vzdělávat všechny děti ve všem. Jeho myšlenka cílí nejprve na českou zemi a děti, později na celý svět a všechny lidi. Celý život je školou. Výchovy se týká všechno, co v životě děláme.

6.2 Komenský jako filosof výchovy a jeho pohled na svobodu

Jelikož v době Komenského neměla pedagogika takovou podobu, jak ji známe dnes, ale didaktika, kterou lze chápat jako filosofii výchovy, ano, zaměřím se na myšlenky, které jsem do této oblasti zařadila.

Abych mohla správně interpretovat Komenského myšlenky, musím si nejprve položit obecnou otázku, co je filosofie výchovy? Jak ji chápu? Abych se dobrala nějaké odpovědi, rozeberu slova odděleně. Filosofie se snaží hledat odpovědi na otázky bytí, neustále se ptá, co je smyslem naší existence. Výchova je celoživotní proces kultivace člověka. Podle tohoto vymezení by se tedy filosofie výchovy mohla zabývat smyslem výchovy. Je to zřejmě obecný pojem pro hledání smyslu výchovy pro člověka jako jednotlivce i pro celou společnost. Člověk je tvor společenský a je pro něho bytostně důležité, aby se naučil žít ve společnosti, aby pochopil, jakou úlohu má jeho existence na tomto světě.

V čem tedy spočívá smysl výchovy pro jednotlivce? Smyslem výchovy by mohlo být zřejmě uvědomění si sebe sama. Jakou cestou se bude můj život ubírat? Jaký chci být člověk? Jaký mám cíl? Jak mohu pomoci ostatním? Utvářím si charakterové vlastnosti, utvářím si hodnoty.

V čem spočívá smysl výchovy pro společnost? Posláním výchovy pro společnost je podle mého názoru především socializace. Ukotvení člověka ve společnosti. Naučit jej žít s ostatními v dobrém vztahu. V souladu s řádem. V souladu s celým vesmírem.

Dnešní doba je uspěchaná, chaotická, masová a globální. Naším úkolem je znovu najít cestu, smysl a cíl na tomto světě. Rozvíjet schopnosti, které nám byly dány do vínku. Možná by bylo dobré vrátit se zase na začátek, do starého Řecka a Říma, a znovu začít hloubat ve starých dílech filosofů, myslitelů, kteří nás mají stále čím inspirovat. Je to ale možné, začít znovu od začátku? Pokrok nás žene dopředu čím dál větší rychlostí. Je až zarážející, jak si dokázal člověk podmanit přírodu a vlastně celou zemi. I když tento výrok je sporný, jelikož zůstává stále mnoho neobjeveného a neprobádaného. Člověk jako jedinec ztrácí hodnotu. Hovoří se i tzv. lidském přebytku a mrhá se lidskými životy.

Hledání cíle a smyslu života by nemělo upadat v zapomnění. Na chvíli se zastavit a uvědomit si, že nežiji nadarmo. Nemrhat časem svým ani ostatních. Být dobrý a žít dobře. Nenechat se zaslepit hmotnými statky ani tělesnými strastmi. Myslím si, že o tom je filosofie výchovy.

Když jsem si zhodnotila, co pro mě znamená filosofie výchovy, mohu se zaměřit na pochopení filosofie výchovy u Komenského.

Komenský je filosofem výchovy. Dle Komenského přichází člověk na svět jako svobodný, ale je potřeba ho vést k lidství. Lidským se totiž nerodí, tím se musí stát. Svobodnou vůlí se odlišuje od ostatních bytostí. Komenský staví svobodnou vůli nad rozum. Smyslem výchovy je lidství.

Komenský považuje výchovu za jedinou, která není marná a dává člověku smysl života. Svět, ve kterém se Komenský nachází, je plný chaosu a válek. Hledá vlastní identitu, sám sebe. Vinu za úpadek světa dává špatné výchově, a proto smysl vidí ve výchově. Výchovou se člověk stává lidským.

Důležitá je pro tuto práci svoboda. Komenský vychází z myšlenky, že lidé by měli dobrovolně, svobodně chtít poznat víc. Jak dosáhnout dobrovolného chtění vědět víc? Jednoduchostí. V jednoduchosti je síla, proto Komenský založil svůj systém nápravy člověka na dobrovolnosti a jednoduchosti.

Pokud se podívám na filosofii výchovy jako na hledání smyslu života, Komenský odpovídá: smyslem života je stát se lidským a toho lze dosáhnout prostřednictvím výchovy. Potom budu vědět, co je dobré a špatné, a svět bude v harmonii.

6.3 Náboženství ve vztahu svobody a výchovy

Komenský byl hluboce věřící člověk. Všechno podřizoval víře v Boha. Některými autory je považovaný spíše za teologa než pedagoga. Veškerá jeho výchova a snažení směřuje k Bohu. Jedině Bůh může člověka trestat a ukáznit ho. Bůh je svobodný a člověk je odrazem božím, čili je také svobodný a podřízený je jenom Bohu. Komenského svět je křesťanský.

V *Nedobytném hradu* se dozvídáme, že Boha máme ve svém srdci. Tato myšlenka je dále zmíněna v *Labyrintu*. Poutník se dívá na hříšný svět a nerozumí mu. Až když pochopí a obrátí se do svého nitra k Bohu, dokáže žít tak, aby byl šťastný. Srdce je od přirozenosti nepokojné a lačné a pro boží lásku je potřeba mít klidné srdce. Ve spise *Listové do nebe* říká Bůh lidem, aby se sami svobodně rozhodli, jaký život chtějí žít, zda se poctivou prací vymaní z chudoby nebo v lenosti a bez práce budou toužit po bohatství.

V truchlivém je motiv naděje. Naděje umírá poslední. Komenského naděje spočívá ve všenápravě, vymanění světa ze zkázy. Správná cesta je ta, která vede k Bohu. Cíl

jeho reformace, všenápravy, je takový, aby na zemi vzniklo jednotné království. Svoboda spočívá v oddání se Bohu.

6.4 Shrnutí

Na Komenského nahlížím jako na člověka školy, filosofa výchovy a věřícího člověka. Míří k lidství, k bytí na světě.

Komenského myšlenky se vyvíjely, ale podstata zůstala stejná: výchova míří ke svobodě a člověk se výchovou stává lidským. Pak se svět může nacházet v universální harmonii. Dosáhnout této myšlenky chtěl universální vědou, jazykem, školou, politikou a náboženstvím. Je možné říci, že Komenský na sklonku svého života došel tak daleko, že podřídil individualitu celku. Celek je pro něho více než jeho části.

Komenský se nazýval mužem touhy. Bylo mu dáno vyslovovat plány a záměry, ale ne je uskutečňovat. Je postavou na rozhraní dvou věků. Jeho myšlenka všenápravy a universální harmonie je utopická. Jde o myšlenku plnou naděje a touhy, která možná bude jednou vyslyšena.

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo pochopit pojetí svobody ve výchově u J. A. Komenského. Na základě přečtených děl a doplnění poznatků od komeniologů jsem došla k následujícímu závěru.

Výchovou se člověk stává svobodným. Celý život je škola a činnosti v životě jsou výchova. Komenský vše staví na myšlence dobrovolnosti. Člověk se chce stát dobrovolně lepším. Lepší se stane pomocí výchovy. Komenský se snažil propracovat školský systém. Později se obrací na celý svět, který chce napravit. Celý svět je školou. Při studiu myšlenek Komenského musíme brát v potaz jeho silně náboženský postoj. Komenský je v první řadě teolog. Bůh je svobodný a my jsme odrazem božím, čili jsme také svobodní. Ve stáří však myšlenku všenápravy staví nad jednotlivce. Celek je pro něho více než jeho části.

V čem spočívá aktuálnost této práce? V dnešní době se prahne po individualitách, člověk chce vybočovat z davu či sociální skupiny, a to za každou cenu. Proč bychom se neměli vrátit k myšlence něčeho všenápravného, k univerzální harmonii? Na druhou stranu probíhá globalizace. Člověk pomýšlí na fyzické statky a blaho, ale už se tolik neptá po otázce Boha. Komenského úsilí mít lepší svět je dle mého názoru aktuální i v této neméně válkami zmítané době.

Muž touhy, člověk na rozhraní dvou věků a jitřenka nové doby. Tím vším byl Komenský. Jeho všenáprava je možná pohádková, ale proč by měla zůstat zapomenuta?

„Gloria in excelsis deo

Et in terra

Pax hominibus

Bonae voluntatis.“ (Komenský 1998: 313)

Seznam literatury

Holásek, P.: *G. A. Lindner zakladatel české sociální pedagogiky*. Bakalářská práce. Brno 2013.

Hubáček, J.: *Česká pedagogická terminologie Jana Amose Komenského*. Československá akademie věd, Academia: Praha 1986.

JAK 2: *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho*. Československá akademie věd: Praha 1971.

JAK 3: *Pres boží*. Československá akademie věd: Praha 1978.

Jůva, V.: *Úvod do pedagogiky*. 2. vydání. Paido: 1999. ISBN: 80-85931-78-8.

Kadlčková, M.: *Jan Amos Komenský*. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006.

Komenský, J. A.: *Informatorium školy mateřské*. Státní pedagogické nakladatelství: Praha 1972. SPN 24-39-01

Komenský, J. A.: *Velká didaktika*. Nákladem dědictví Komenského: Praha 1905.

Komenský, J. A.: *Didaktika, to jest umění umělého vyučování*. Národní tiskárna I. L. Kobra v Praze 1892.

Komenský, J. A.: *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*. Praha 1927.

Komenský, J. A.: *O sobě*. Odeon: 1987. ISBN 80-207-0016-1.

Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských I*. Svoboda: Praha 1992. ISBN: 80-205-0226-2.

Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských II*. Svoboda: Praha 1992. ISBN: 80-205-0227-0.

Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských III*. Svoboda: Praha 1992. ISBN: 80-205-0228-9.

Komenský, J. A.: *Orbis pictus*. Fr. BorovýPraha 1941.

Komenský, J. A.: *Truchlivý I.,II., Labyrint světa a ráj srdce*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 1998.

Komenský, J. A.: *Věječka moudrosti*. Státní pedagogické nakladatelství: Praha 1969.

- Komenský, J. A.: *Všenáprava*. 2. vydání. Solition.CZ: Brno 2008. ISBN 978-80-254-1145-2.
- Komenský, J. A.: *Drobnější spis některé*. Besedy učitelské v Praze 1876.
- Kopecký, J., Patočka, J., Krysáček, J.: *Jan Amos Komenský, Nástin života a díla*. Státní pedagogické nakladatelství: Praha 1957.
- Kuklová, P.: *Komenského dílo Retuňk proti Antikristu a svodům jeho*. Univerzita Karlova v Praze 2015.
- Machaňová, P.: *J. J. Rousseau – pojetí společenské nerovnosti*. Bakalářská práce Brno 2012.
- Novotný, A.: *Biblický slovník*. Edice Kalich. Praha 1956.
- Olšovský, J.: *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Grada Publishing, a.s. Praha 2011.
- Palouš, R.: *Česká zkušenost*. Academia: Praha 1994. ISBN: 80-200-0494-7.
- Palouš, R.: *Komenského Boží svět*. Státní pedagogické nakladatelství: Praha 1992. ISBN: 80-04-25615-5.
- Patočka, J., Palouš, R.: *Filosofie výchovy*. Pedagogická fakulta UK, Praha: 1997.
- Patočka, J.: *Co jsou Češi?* Panorama: Praha 1992.
- Patočka, J.: *Komeniologické studie I*. Oikoymenh: Praha 1997.
- Patočka, J.: *Komeniologické studie II*. Oikoymenh: Praha 1998.
- Patočka, J.: *Korespondence s komeniologi I*. Oikoymenh: Praha 2011.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: *Pedagogický slovník*. 7. vydání. Portál 2013. ISBN: 978-80-262-0403-9.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013, 395 s. ISBN 978-80-262-0403-9.
- Schifferová, V., Balík, V.: *Komenský Spisy o první filosofii*. OIKOYMENH Praha 2015.
- Varady, V.: *Komenského Labyrint světa a ráj srdce a jeho biblická inspirace*. Diplomová práce. České Budějovice 2015.

Internetové zdroje

Horák, F. *O svobodě* [online]. K zamyšlení. [cit. 2017-09-02]. Dostupné z: <https://www.kzamysleni.cz/o-svobode/>

Svobodová, Z.: Pojem PAIDEIA na cestě od Aischyla k Řehořovi z Nyssy. *Paidagogos*, [Aktualizováno: 2013-12-31], [Citováno: 2018-03-18], 2013, 2, #21. S. 340 - 358. Dostupné na www: <<http://www.paidagogos.net/issues/2013/2/article.php?id=21>>

Abstrakt

ŽÍLOVÁ, B. Pojetí svobody ve výchově v dílech J. A. Komenského. České Budějovice 2018. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce Z. Svobodová.

Klíčová slova: svoboda, výchova, člověk, škola, filosofie, náboženství, J. A. Komenský.

Diplomová práce se zabývá pojetím svobody ve výchově u J. A. Komenského. Cílem je odpovědět na otázku: Jak Komenský chápe svobodu ve výchově? V práci je stručně představen Komenského život a doba, ve které žil. Dále jsou objasněny pojmy didaktika, výchova a filosofie výchovy. Je vyhotovena analýza vybraných pedagogicko-didaktických a filosoficko-teologických děl s ohledem na téma práce. Dále jsou v práci zahrnuty pohledy komeniologů, především Jana Patočky. Závěrem práce je odpověď na pojetí svobody ve výchově u Komenského na základě předchozích analýz a studia sekundární literatury.

Abstract

The Concept of Freedom in the Education of J. A. Comenius

Key words: liberty, education, human, school, philosophy, religion, J. A. Comenius.

This thesis deals with the concept of freedom in the education of J. A. Comenius. The aim is to answer the question: How does Comenius understand freedom in education? The work briefly introduces Comenius's life and the time he lived in. Further, the concepts of didactics, education and philosophy of education are clarified. An analysis of selected pedagogical-didactic and philosophical-theological works is carried out with regard to the topic of work. Further, there are included the views of comeniologists, especially Jan Patočka. The conclusion of the thesis is the answer to the concept of freedom in education of Comenius on the basis of previous analysis and studies of secondary literature.